

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

Aralık / December 2018, 22 (2): 1165–1189

Haram Madde İçeren Ürünlerin Hükümüne İstihlâkin Etkisi

The Effect of Istihlâk on the Provision of Ḥarām-containing Products

Hüseyin Baysa

Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assistant Professor, Kilis 7 Aralık Univ., Fac of Theology, Department of Islamic Law

Kilis, Turkey

huseyinbaysa@kilis.edu.tr

orcid.org/0000-0003-0406-1102

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01 Ekim / October 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 03 Aralık / December 2018

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Cilt / Volume: 22 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 1165–1189

Atıf / Cite as: Baysa, Hüseyin. “Haram Madde İçeren Ürünlerin Hükümüne İstihlâkin Etkisi [The Effect of Istihlâk on the Provision of Ḥarām-containing Products]”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/2 (December 2018): 1165–1189.
<https://doi.org/10.18505/cuid.466189>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

www.dergipark.gov.tr/cuid

The Effect of Istihlâk on the Provision of *Ḥarām*-containing Products

Abstract: Nowadays, some of the things that are *ḥarām* to be consumed, such as lard, its derivatives and alcohol are used as additives or additional nutrients in products, namely food and cosmetics that people use widely in daily life. The provision of these products, which are accepted as *najis* (impure), stands in front of us as one of the actual fiqh problems. In order to produce an accurate solution in this regard, the reaction condition and the level of dissolution in the product must be determined. In this article, the level of *mutanajjis* (contamination) of the products that *najis* things transforms through *istihlâk* (physical change) and the provision (*hukm*) of benefits from such things are examined. The research covers the discussions in the classical period regarding the provision of things, which included *najāsah* (impurity) and underwent physical change as well as the evaluations of contemporary Islamic jurists. The aim of this study is to contribute to the researches, which will be carried out to determine the provision of products containing *ḥarām* elements. As the production is carried out on an industrial scale, such studies are important today in terms of the establishment of “*ḥalāl*” sensitivity and meeting the needs of people who have this sensitivity to learn the provision of such products.

Summary: Nowadays, in various sectors, especially food, feed, cosmetics, health and clothing industries, for the purposes of reducing the cost of the product, extending the shelf life, making the product more attractive in terms of color, consistency and aroma, many substances are added to the main material. The fact that some of the substances added are *ḥarām* (forbidden) such as blood, lard, pest, and ethyl alcohol require the subject to be considered in terms of fiqh. It is important to clarify two issues in order to reach a healthy result in the studies aiming to determine the provision (*hukm*) of the products that are mixed with *najis* (impure) substance. One of them is the determination of the level of *istihlâk* (physical change) in the *mutanajjis* (contamination) things. The second is the determination of the basic principles to be used in determining the provision of the things which *najāsah* has undergone the physical change in. In this study conducted within the scope of this purpose and method, the *hadiths* related to two different issues that are directly related to the subject have been evaluated as the basic textual basis. These are narrations about the cleanliness and pollution status of the contaminated water, and about the availability of fats and oils, which the dead mouse is seen in. It is stated in the narrations about the condition of the water that *najāsah* involved in, the water will not be *najis* unless its smell, taste or color changes because of the falling *najāsah* in it. According to this *hadith*, which shows the change of description as a measure, the *fuqahā'* (jurists) came to a consensus on the fact that water, which one of its characteristics changed because of *najāsah* would be considered *mutanajjis*. When this *hadith* is evaluated together with the narrations that indicate the small amount of water is contaminated because of *najāsah*, in fact, it is seen that while the water is considered to be clean-*najis*, the situation of the water being affected from *najāsah* is taken as the basis and aimed to protect human health against the dirty water. At the time when there were not any one of today's microbiological analysis laboratories, the way to understand the pollution status of water was to see if the smell, color and taste of the water changed while taking the amount of the water into account. Since the rate of foreign matter in the water, the level of pollution and the health status of the water can be determined correctly in the laboratory today,

operating the modern techniques as well as the measure of qualification change will be appropriate for the purpose of the hadīths mentioned.

In the narrations about the state of the fat, which the dead mouse is found in, it is seen that different operations are requested depending on the fat being solid or liquid. If the fat is liquid, different instructions have been made such as its being poured or used in lighting. Mālikīs, Shāfi‘īs, and Ḥanbalī faqīhs (jurists) of the first period have ruled that liquids such as vinegar, milk and honey are mutanajjis, whether they are in little quantity or not, and whether their descriptions are changed or not, claiming that the amount of oil and the degree of impact on the dirt is not declared in the hadīths. The Ḥanafīs adopted the provision in the narrations mentioned pointing to a small amount of liquid oil and considered the measure of description change for a large amount of liquid valid. Zāhirīs, Ibn Taymiyyah and some of the faqīhs argued that the liquids which one cannot feel the color, taste or smell of the najāsah in are clean, regardless of the amount.

These three approaches are open to criticism because the first is limited only to the literal meaning in the narrations and neglects the aims, and the second ignored the non-water fluids’ ability to hide the descriptions of the substance added to them, and the third evaluates the *mustahlak* substance (that has undergone a physical change) as if it had been *istihālah* (chemically changed). When the narrations related to the subject are examined, it is understood that while the usage of the liquid fat which the dead mouse was seen in as the food was prohibited, in fact, it was based on the foresight that all of the fat is affected by the mouse. It appears to have been ruled out that only the part polluted is the part affected by the *najāsah* for the fact that after the removal of the mouse and the environment from the solid oil exposed to the same contamination, the rest is allowed to be eaten. According to this, it is possible to say that the measure of mutanajjis in the things that affected by najāsah is in the degree of spreading of najāsah.

Nowadays it is possible to determine the presence of *najis* things in the product, which is used as additive or addition, by the level of effect of these substances in the product, as well as by the assays. If the najis substances used for purposes such as brightness, taste, consistency and extending shelf life, perform the expected functions, it means that they protect their presence in the product effectively. In fact, it should be acknowledged that these substances continue to exist effectively in the product, if they perform the targeted function without any chemical change, even the ratio in the product is low or the color, taste and odor are eliminated during the mixture.

The faqīhs while differed in opinion about the mutanajjis of things that the najāsah had undergone physical changes in, they, in concert, considered the substances, which were not cleaned or could not be cleansed from which that they accept as mutanajjis by their own measurements, *khabīs* (disgusting), and have accepted the people’s eating of them as ḥarām. Likewise, they did not allow such things to be used in any way touching the body, clothing and containers. They have evaluated the narrations, which requires the spilt the fat that the dead mouse was seen in, as the main basis in this issue. On the other hand, about the use of the mutanajjis things outside the human consumption area and in such a way that the clothes and body would not be contaminated; the majority of the faqīhs preferred the *mubāḥ* provision. They have put forth the narrations as the basis that recommends the usage of the liquid oil in which the mouse was fallen in

lighting. These approaches of the fuqahâ' about the effect of the istihlâk on the provision of making use of the things that affected by najāsah are of worth as the basic principles on the subject. It is possible to say that it is not permissible to consume food products containing lard or pork gelatin, and the chicken that has been torn apart while being left in hot water in order to pluck its feathers, and the egg which becomes mutanajjis for it is boiled up with the najāsah on, and the using of cosmetic products containing lard when today's industrial products are evaluated in accordance with these principles. If taken the general opinion that defends that the ethyl alcohol is najis as the basis, the carbonated soft drinks, which are added to alcohol, can also be evaluated in this context.

Keywords: Islamic Law, Istihlâk, Mutanajjis, Additive, Ḥalâl Product

Haram Madde İçeren Ürünlerin Hükmüne İstihlâkin Etkisi

Öz: Günümüzde domuz yağı ve türevleri ile alkol gibi tüketilmesi haram olan bazı şeyler insanların günlük hayatta yaygın bir şekilde faydalandığı gıda ve kozmetik gibi ürünlerde katkı veya ek besin maddesi olarak kullanılmaktadır. Necis olarak kabul edilen bu maddelerin eklendiği ürünlerin hükmü, güncel fıkıh problemlerinden biri olarak karşımızda durmaktadır. Bu konuda isabetli bir çözümün üretilmesi için söz konusu maddelerin ürünlerdeki tepkime durumu ve çözülme seviyesinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu makalede içinde necis maddelerin *istihlâke* (fiziksel değişime) uğradığı ürünlerin *müteneccislik* düzeyi ve bu tür şeylerden faydalanmanın şer'î hükmü irdelenmektedir. Araştırma, içerisinde necâset müstehlek olan şeylerin hükmüne ilişkin klasik dönemdeki tartışmalar ile çağdaş fıkıhçıların değerlendirmelerini kapsamaktadır. Bu çalışmayla içeriğinde haram unsurlar bulunan ürünlerden faydalanmanın hükmünü tespit etmeye yönelik yapılacak araştırmalara katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Üretimin endüstriyel boyutta gerçekleştiği günümüzde bu tür çalışmalar, "helâl" hassasiyetinin oluşturulması ve bu duyarlılığa sahip insanların muhtevasında haram madde bulunan ürünlerin hükmünü öğrenmeye yönelik ihtiyaçlarının karşılanması açısından önem arz etmektedir.

Özet: Günümüzde gıda, yem, kozmetik, sağlık ve giyim endüstrileri başta olmak üzere çeşitli sektörlerde ürünün maliyetini düşürmek, raf ömrünü uzatmak; renk, kıvam ve aroma açısından daha cazip hale gelmesini sağlamak gibi amaçlarla ana malzemeye birçok madde eklenmektedir. İlave edilen maddelerin bir kısmının kan, domuz yağı, haşere ve etil alkol gibi haram kılınan şeylerden olması, konunun fikhî açıdan ele alınmasını gerektirmektedir. Necis madde içeren ürünlerin hükmünün tespitine yönelik çalışmalarda sağlıklı bir sonuca ulaşılabilmesi için öncelikle iki hususun netleştirilmesi önem arz etmektedir. Bunlardan bir tanesi, *müteneccis* (aslî temiz olup pislik bulaşan) şeylerde necâsetin *istihlâk* (fiziksel değişim) düzeyinin tespit edilmesidir. İkincisi ise içinde *necâset müstehlek* olan şeylerin hükmünü tespit için kullanılacak temel ilkelerin belirlenmesidir. Bu amaç ve yöntem dâhilinde yapılan bu çalışmada konuyla doğrudan ilgili iki farklı meseleye ilişkin hadisler temel nassî dayanak olarak değerlendirilmiştir. Bunlar necâset bulaşan suyun temizlik-kirlilik durumunu bildiren rivayetler ile içinde ölü fare görülen katı ve sıvı yağın faydalanılabilirliği hakkında vârit olan rivayetlerdir. Necâset karışan suyun durumuna ilişkin rivayetlerde suyun, içine düşen necâset sebebiyle kokusu, tadı veya rengi değişmedikçe necis olmayacağı ifade

edilmektedir. Vasıf değişikliğini ölçü olarak gösteren bu hadis gereğince fukaha, necâsetten dolayı vasıflarından biri değişen suların müteneccis olacağı hususunda görüş birliğine varmıştır. Bu hadis necâset bulaşan az miktardaki suyun kirlendiğini ihsas eden rivayetlerle birlikte değerlendirilince aslında suyun temiz-necis oluşuna hükmedilirken necâsetten etkilenme durumunun esas alındığı ve pis suya karşı insan sağlığını korumanın hedeflendiği görülmektedir. Günümüzdeki mikrobiyolojik analiz laboratuvarlarının bulunmadığı o dönemlerde suyun kirlilik durumunu anlamanın yolu, miktarını göz önünde bulundurmaya birlikte kokusu, rengi ve tadında bir değişikliğin olup olmadığına bakmaktır. Bugün sudaki yabancı maddenin oranı, suyun kirlilik seviyesi ve sağlamlığı, laboratuvarla doğru bir şekilde belirlenebildiğine göre vasıf değişikliği ölçüsünün yanı sıra modern teknikleri de işletmek, mevzubahis hadislerin maksadına uygun düşecektir.

İçinde ölü fare bulunan yağın durumuna ilişkin rivayetlerde ise yağın katı ve sıvı oluşuna göre farklı işlemlerin talep edildiği görülmektedir. Yağ sıvı ise onun dökülmesi veya aydınlatmada kullanılması şeklinde farklı yönlendirmeler yapılmıştır. Mâlikîler, Şâfiîler ile ilk dönem Hanbelî fakihleri, hadislerde sıvı yağın miktarı ve pislikten etkilenme derecesinin beyan edilmediğini gerekçe göstererek az olsun çok olsun ve özellikleri ister değişsin ister değişmesin, içine pislik düşen sirke, süt ve bal gibi sıvıların müteneccis olduğuna hükmetmişlerdir. Hanefîler söz konusu rivayetlerdeki hükmü, az miktardaki sıvı yağa hamletmiş ve çok miktardaki sıvı için vasıf değişikliği ölçüsünü geçerli saymışlardır. Zâhirîler ve İbn Teymiyye ile bazı fakihler ise miktarını dikkate almaksızın, içinde necâsetin rengi, tadı veya kokusu hissedilmeyen sıvıların temiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu üç yaklaşımdan birincisi rivayetlerdeki literal manayla yetinip, makasıdı ihmal ettiğinden, ikincisi su dışındaki sıvıların kendilerine eklenen maddenin niteliklerini gizleyebilme kabiliyetini göz ardı ettiğinden, üçüncüsü ise müstehlek olan maddeyi *istihâleye* (kimyasal değişime) uğramış gibi değerlendirdiği için eleştiriye açık bulunmaktadır. Konuyla ilgili rivayetler incelenince içinde ölü fare bulunan sıvı yağın gıda olarak kullanılması men edilirken aslında yağın tamamının fareden etkilendiği öngörüsünden hareket edildiği anlaşılmaktadır. Aynı kirliliğe maruz kalan katı yağdan fare ve çevresi atıldıktan sonra geriye kalan kısmının yenilmesine müsaade edilmesinden de sadece necâsetten etkilenen kısmın kirliliğine hükmedildiği görülmektedir. Buna göre, pislik bulaşan şeylerde müteneccislik ölçüsünün necâsetin sirayet derecesi olduğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde katkı veya ek madde olarak kullanılan necis şeylerin üründeki varlığını ve sirayet derecesini, tahlillerin yanı sıra bu maddelerin üründeki etki düzeyine göre de tespit etmek mümkündür. Parlaklık, tat, kıvam ve raf ömrünün uzatılması gibi amaçlarla kullanılan necis maddeler, beklenen işlevleri gerçekleştiriyorsa üründe varlığını etkin bir şekilde koruyor demektir. Bu maddelerin üründeki oranı düşük olsa veya karışım esnasında renk, tat ve koku gibi özellikleri ortadan kalksa bile kimyevi değişime uğramadan üründe hedeflenen fonksiyonu icra ediyorsa, bunların aslında varlığını etkili bir şekilde sürdürdüğünü kabul etmek gerekmektedir.

Fakihler, içinde necâset müstehlek olan şeylerin müteneccisliği konusunda ihtilaf etmiş olmakla birlikte, kendi ölçülerine göre müteneccis kabul ettikleri şeylerden temizlenmemiş veya temizlenmesi mümkün olmayan maddeleri ittifakla *habis* (iğrenç) olarak nitelemiş ve bunların insanlar tarafından tüketilmesini haram görmüşlerdir. Aynı şekilde bu tür şeylerin beden, giyecek ve kapılara temas edecek şekilde faydalanılmaya konu edilmesine cevaz vermemişlerdir. İçinde ölü fare

bulunan yağın dökülmesini talep eden rivayetleri, bu konuda temel dayanak olarak değerlendirmişlerdir. Müteneccis şeylerin insanın tüketim alanı dışında ve giysi ile bedenine bulaşmayacak şekilde kullanılması konusunda ise fakihlerin çoğunluğu mubah hükmünü tercih etmiştir. İçine fare düşmüş sıvı yağın aydınlatmada kullanmasını tavsiye eden rivayetleri buna dayanak olarak göstermişlerdir. Fukahanın istihlâkin necâset bulaşan şeylerden faydalanmanın hükmüne etkisine ilişkin bu yaklaşımları, konuyla ilgili temel ilkeler mesabesinde. Günümüzdeki endüstriyel ürünleri, bu ilkeler muvacehesinde değerlendirince domuz yağı veya domuz jelatini ihtiva eden gıda ürünleri, tüyleri yolunmak üzere sıcak suda bekletilip derisi parçalanan tavuk ile üzerindeki necâsetle birlikte haşlanıp müteneccis hale gelen yumurtayı tüketmenin ve domuz yağı içeren kozmetik ürünleri kullanmanın caiz olmadığını söylemek mümkündür. Etil alkolün necisliğini savunan genel kanaat esas alındığı takdirde alkol ilave edilen gazlı meşrubat da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İstihlâk, Müteneccis, Katkı Maddesi, Helâl Ürün

GİRİŞ

Ana maddeye birçok malzemenin ilave edilerek üretimin gerçekleştirildiği günümüzde kan, domuz yağı, haşere ve etil alkol başta olmak üzere haram olan bazı maddeler gıda, yem, kozmetik, sağlık ve giyim endüstrilerinde katkı veya ek besin maddesi olarak kullanılmaktadır. Ana maddeye bu şekilde eklemeye bulunulurken ürünün raf ömrünü uzatmak, renk, tat ve kıvam bakımından daha cazip hale gelmesini ve daha düşük maliyetle imal edilmesini sağlamak gibi amaçlar güdülmektedir.¹ Ürünün değerini artırmaya yönelik olan bu amaçlar meşru olmakla birlikte ilave edilen söz konusu malzemelerin haram hükmünü taşıması, ortaya çıkan yeni ürünün fikhî yönden ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Aslen helâl olup, içine haram şeyler karışan bazı maddelerin temizlik-kirlilik durumu ve bunlardan yararlanma imkânı konularında Hz. Peygamber'den birtakım yönlendirmeler vârit olmuştur. Fukaha bunlara dayanarak ve yaşadıkları dönemlerdeki tecrübî bilgiden faydalanarak necâset karışan şeylerin hükmü hakkında görüşler geliştirmiştir. Bu konuda oluşan fikhî birikim istifade edilecek değerli veri niteliğini haiz olmakla birlikte günümüzde geçmişten farklı olarak helâl/temiz şeylere, haram/necis maddeler bilinçli ve sistemli bir şekilde karıştırıldığı için konunun ilgili nasslar dâhilinde tekrar düşünülmesi gerekmektedir. Öte yandan mikrobiyolojik tahlillerin yapılabildiği günümüzde necâset karışımı ürünün kimyevî yapısı çözümlenebilmekte ve kirlilik seviyesi belirlenebilmektedir. Kimya ilminin sunduğu bu imkân, fikhî müdevvenatındaki toplumsal bilgi istinadlı hükümlerin laboratuvar bulguları muvacehesinde yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

¹ Erdoğan Küçüköner, "Helal Gıda Sertifikasyonunda Gıda Katkı Maddelerinin Yeri", *1. Ulusal Helal ve Sağlık Gıda Kongresi (Ankara, 19-20 Kasım 2011)*, ed. Fatih Gültekin (Ankara: Pozitif Tanıtım, 2011), 12-14; Bedriye bint Meş'al el-Hârisî, *en-Nevâzil fi'l-et'ime* (Riyad: Dâru künûzi İşbîliyyâ, 2011), 2: 852; Vehbe Zuhaylî, *Kadâya'l-fikh ve'l-fikri'l-mu'âsir* (Dimaşk: Dâru'l-fikr, 2006), 1: 60

Necâsetin temiz şeylere karışması, klasik kaynaklarda çoğunlukla “düştü, meydana geldi” gibi anlamlara gelen “رفع” (veka’a) kelimesiyle, karışım neticesinde fiziksel özelliklerini kaybetmesi ise “yok oldu, tükendi” anlamlarını taşıyan “أستهلك” (üstühlike) sözcüğüyle ifade edilmiştir.² Konuyla ilgili çağdaş çalışmalarda bu olgu için “استهلاك” (istihlâk) kelimesi bir kavram olarak kullanılmaktadır. *İstihlâk*ta, değişime uğrayan şeyin kimyevî özellikleri korunmakla birlikte renk, tat ve koku gibi vasıflarının tamamı kaybolmaktadır. Örneğin bir kap suya damlatılan şarap veya süt, fiziksel özelliklerini kaybetmekle birlikte, sudaki varlığını sürdürmektedir. Bu durum, suda şarabın-sütün müstehlek olması şeklinde ifade edilmektedir.³

Aslı itibarıyla temiz olup, içinde necâset müstehlek olan şeylerin alacağı hüküm, geçmişte olduğu gibi günümüzde de tüketicilerin merakını celbeden ve fakihlerin zihinlerini meşgul eden bir konudur. Son dönemlerde istihlâkin necâset bulaşan şeylerin hükmüne etkisi hakkında ma-

² Bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî* (b.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 1: 28; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1986), 3: 63; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz b. Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992), 1: 185. *İstihlâk* kelimesi “helak olmak, ölmek” manasındaki “هلك” (heleke) kökünden türetilen bir mastardır (Ebû'l-Fazl b. Manzûr Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, “Hlk”, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru sâder, 1414h.), 10: 505; Heyet, “İstihlâk”, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye, 2007), 4: 129). Fıkıh literatüründe *istihlâk* kelimesi yukarıda verdiğimiz anlamın yanı sıra iki kişiye ait aynı cins malların karışması örneğinde olduğu gibi iki şeyin özel yöntemler kullanmadan birbirinden ayırt edilemeyecek şekilde karışması anlamında da kullanılmıştır. Bk. Muhammed b. Ahmed Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mesbû't* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993), 15: 162.

³ Nezh Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme ve'n-necese fi'l-gizâi ve'd-devâi beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk* (Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2004), 26; Yahyâ Mûsâ Hamd Benî Abdillâh, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye fi icimâ'i'l-helâl ve'l-harâm ve tatbikâtühe'l-mu'âsıra* (Doktora Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2004), 212; Hârisî, *en-Nevâzil fi'l-et'ime*, 2: 923; Abdurrâhmân b. Abdillâh eş-Şe'lân, “Kâ'idetü el-meğlûbü'l-müstehlek ke'l-ma'dûm”, *el-Mecelletü'l-cem'iyyeyü'l-fikhiyye es-Su'ûdiyye* 8 (2011): 83; Yüksel Çayiroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 287. İki şeyin karışması durumunda meydana gelen tepkimeye bağlı olarak mağlup olan madde sadece fiziki özelliklerini kaybedebileceği gibi yapısal değişime de uğrayabilmektedir. Toprağa karışan pisliğin zamanla topraklaşması örneğinde olduğu gibi mağlup olan madde kimyasal değişim geçirip temel özelliklerini kaybetmesi (Levent Başayığit, “Helâl Gıda Sertifikasyonunda Gıda Katkı Maddelerinin Yeri”, 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara, 19-20 Kasım 2011), ed. Fatih Gültekin (Ankara: Pozitif Tanıtım, 2011), 35) *istihâl*e kelimesi ile ifade edilmektedir (Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1: 85). Bazı araştırmacılar *istihlâki* (fiziksel değişim) bir çeşit *istihâl*e (kimyasal değişim) olarak kabul etmişlerdir (Zuhaylî, *Kadâya'l-fikh ve'l-fikri'l-mu'âsır*, 1: 71; Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme ve'n-necese fi'l-gizâi ve'd-devâi beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*, 29). Ancak madenin geriye dönük eski özelliklerini kazanması açısından *istihâl*e ile *istihlâk* birbirinden farklılık arz etmektedir. Kimyasal hâdiseler sonucunda değişen maddelerin bir daha eski hâllerine dönmeleri mümkün değildir, fiziksel değişim geçiren maddelerin eski hâllerine döndürülmeleri mümkündür. fenbilimi.net, “Fiziksel ve Kimyasal Değişim”, erişim: 1 Eylül 2018, <http://fenbilimi.net/maddenin-tanecikli-yapisi/fiziksel-ve-kimyasal-degisim.html>; Çayiroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 222.

kale, tebliğ, kitap ve tez düzeyinde araştırmaların yapıldığı ve bu konuda birtakım yasal düzenlemelerin gerçekleştirildiği görülmektedir.⁴ Bunda necis şeylerin birçok alanda kullanılmasının yol açtığı reaksiyonla helâl bilinci ve duyarlılığının gelişmesinin büyük payı vardır. Şüphesiz bu sorun etrafında gerçekleştirilen çalışmalar, konunun tartışmaya açılması ve istihlâkin hükümüne ilişkin zihinsel birikimin oluşması açısından değerli faaliyetlerdir. Ancak istihlâkin cereyan ettiği meselelerde, üzerinde uzlaşılabilir şer'î hükümlerin tespit edilebilmesi için istihlâkin mahiyetini netleştirmek ve hükme etkisine dair ilkeleri belirlemek üzere kimya biliminin verilerinden faydalanarak çalışmaları sürdürmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilen bu araştırmada öncelikle necâset karışan sıvılar ile katıların *müteneccislik* (necâsetten etkilenme) düzeyi hakkında bilgi verilerek istihlâkin mahiyeti hakkında bir kanaat oluşturulmaya çalışılacaktır. Devamında ise içinde necâset müstehlek olan şeylerden faydalanmanın hükümüne ilişkin klasik ve güncel bazı örnekler üzerinde durularak, istihlâkin necis maddeler ihtiva eden ürünlerin hükümüne etkisi irdelenecektir.

1. İSTİHLÂKIN EŞYANIN MÜTENECCİSLİK DÜZEYİNE ETKİSİ

Fukaha necis madde karışan temiz şeylerin müteneccislik düzeyini, o şeylerin katı ve sıvı oluşuna göre ayrı ayrı değerlendirmiştir. Fakihlerin çoğunluğu sıvı maddelerde de ayırma gitmiş ve su ile su dışındaki sıvıları farklı ölçülere tabi tutmuştur. Mevzubahis yaklaşımları sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek için araştırma bu sınıflandırma dâhilinde sürdürülecektir.

1.1. Necâsetin Sıvılarda İstihlâki

1.1.1. Necâsetin Suda İstihlâki

İçinde necâset müstehlek olan suyun müteneccislik durumu; suyun miktarı ve akıcı-durgun oluşuna göre değişmektedir. Bu konuda fıkıh kitaplarında bazı ölçüler verilmiştir. Fukaha bu ölçüleri oluştururken nassları esas almakla birlikte yaşadıkları dönemin tecrübi bilgisinden de faydalanmıştır. Fakihlerin bu meselede temel dayanak olarak dikkate aldıkları hadiste suyun, içine düşen necâset sebebiyle kokusu, tadı veya rengi değişmedikçe necis olmayacağı ifade edilmektedir.⁵ Vasıf değişikliğini ölçü olarak belirleyen bu hadis gereğince fukaha, necâsetten dolayı söz konusu vasıflarından biri değişen suların necis olacağı hususunda görüş birliğine varmıştır.⁶ İçine necâset düşüp de vasıflarında değişiklik meydana gelmeyen suların hükmü hakkında ise ihtilaf etmiştir. Rivayetin ibaresinden, ister az olsun ister çok olsun, içine pislik düşen, ancak

⁴ 2017 yılında çıkarılan Helal Akreditasyon Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (Resmi Gazete. Tarih: 18.11.2017, Sayı: 302449), Helal ve Sağlıklı Gıda Platformu'nca gerçekleştirilen *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara: 19-20 Kasım 2011)*, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlediği helal gıda konulu *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı IV (Afyonkarahisar, 26-28 Kasım 2011)* ve *IV. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinatörlüğü'nce tertip edilen İslâm Fıkıhı Açısından Helâl Gıda Sempozyumu (Bursa, 3-4 Haziran 2009)*, bu konuda yapılmış önemli çalışmalarındandır.

⁵ İbn Mâce, "Tahâret" 76. Bu hadisin teknik olarak zayıf olduğu, ancak manasının geçerliliği hususunda icmâ edildiği belirtilmiştir. Ebû Zekerîya Muhyiddîn b. Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (b.y.: Dâru'l-fikr, ts.), 1: 110-111; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr şerhu Mün-teka'l-ahbâr* (Lübnan: Beytü'l-efkârî'd-düveliyye, 2004), 28.

⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr* (b.y.: Âlemü'l-küttüb, 1994), 1: 12; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1: 110; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 27.

bu üç özelliğinden hiçbirini değişmeyen suyun temiz olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mâlikîler, Zâhirîler ve İbn Teymiyye başta olmak üzere bazı fakihler miktarını dikkate almaksızın, içinde necâset müstehlek olan, fakat hiçbir vasfı değişmeyen suyun tâhirliliğini koruduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.⁷ Ancak bu rivayetin yanı sıra suyun vasıflarındaki değişikliğe değinmeyen ve pisliğin az miktardaki suyu müteneccis hale getirdiğine işaret eden rivayetler de vardır. Bunlar, uykudayken necâsete temas etme ihtimaline karşı, uyanınca eli yıkamadan önce suya daldırmaktan⁸ ve kirlenmesin diye durgun suya bevletmekten⁹ sakındıran hadislerdir. Bu hadislerden, *işâretin delâleti* yoluyla, vasıflarında değişikliğe yol açmasa bile necâsetin az miktardaki suyu kirlettiği anlaşılmaktadır. Hanefîler,¹⁰ Şâfiîler ve Hanbelîler bu rivayetleri dikkate alarak necâset bulaşan az suyun, vasıfları değişirse dahi müteneccis olduğuna hükmetmişlerdir. Hiçbir özelliği değişmeyen suyu temiz olarak niteleyen hadisin ise deniz ve akarsu ile onların hükmünde olan çok miktardaki su¹¹ hakkında vârit olduğunu söylemişlerdir.¹²

⁷ Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003), 1: 349; Ebü'l-Me'âlî Burhânüddîn Mahmûd el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004), 1: 93. Bu yaklaşımın temelinde temiz suya düşen necâsetin renk, tat ve koku özelliklerinden hiçbirini suya yansıtamayacak derecede suda çözülmesi durumunda ismi ile birlikte hükmünü de kaybedip, suyun hükmünü alacağı şeklinde bir anlayış bulunmaktadır. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 1: 163; Takuyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye el-Harrânî, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1995), 21: 501-502.

⁸ Müslim, "Tahâret", 87; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 47; Tirmizî, "Tahâret", 19.

⁹ Buhârî, "Vudû", 70; Müslim, "Tahâret", 95.

¹⁰ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 1: 15; Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 52; 24: 28; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1: 71-72; Burhânüddîn, *el-Muhîtu*, 1: 93; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Meccüddîn Ebü'l-Fadl el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'îlî'l-Muhtâr* (Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1937), 1: 14-15. Hanefîler her ne kadar, şarap içmeyeceğine yemin eden bir kişinin içinde su bulunan bir kaba kokusu, tadı ve rengini belli etmeyecek miktarda şarap ekleyip içmesi durumunda yemininin bozulmayacağını söylemişlerse de (Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 3: 63) bu, içilen şeyin şarap olmadığını ifade etme babından olup, o karışımı içmeye cevaz verdikleri anlamına gelmemektedir. Rifat Oral, "İstihlâk (Gıda ve Kozmetik Ürünlerinde Alkol Oranlarının Hükme Tesiri)", *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara: 19-20 Kasım 2011)*, ed. Fatih Gültekin, (Ankara: Pozitif Tanıtım, 2011), 130.

¹¹ İçinde necâsetin kendisi veya izi görülmeyen deniz ve akarsu sularının tâhirliliği konusunda icmâ hâsıl olmuştur (Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 28; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1: 71; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 25-26; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Ma'rûf bi'l-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl fi şerhi Muhtasârî Halîl* (b.y.: Dâru'l-fikr, 1992), 1: 109; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1: 143-144; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 326). Bu konudaki dayanaklardan bir tanesi deniz suyunun temiz olduğunu bildiren hadistir (Ebû Dâvûd, "Tahâret", 39; Tirmizî, "Tahâret", 52; İbn Mâce, "Tahâret", 38). Aynı şekilde durgun suya bevletmekten sakındıran hadisten, işaretin delâletiyle akarsuyun ondan farklı bir hüküm gerektirdiği anlaşılmıştır (Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 1: 15). Hanbelîler akarsu suyunun çok su hükmünde değerlendirilebilmesi için en az iki kulle kadar olmasını şart koşmuşlardır. Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kanâ' 'an metni'l-iknâ'* (b.y.: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 1: 39.

¹² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999), 1: 325, 342; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1: 111-112; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kanâ'*, 1: 38-39; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 27. Hanefîler bu hükmü, içinde hayvan tersi veya lâşe gibi necis bir şey bulunan küçük su konu-

Şâfiîler pislik karışan az suyu, çok sudan farklı değerlendirirken, belli miktardaki suyun pislik tutmayacağını ifade eden hadisi de delil göstermişlerdir. *Kulleteyn* hadisi olarak bilinen bu rivayete göre “su iki *kulle*¹³ kadar olursa pislik taşımaz.”¹⁴ Şâfiîler, çölde yabani hayvanların içtiği su birikintileri ve küçük gölcükler hakkında vârit olan bu hadise dayanarak, hiçbir özelliği değişmeyen iki kulle veya daha fazla miktardaki suyun tâhir olduğunu söylemişlerdir.¹⁵ Hanbelîler de *kulleteyn* hadisini esas alarak Şâfiîler’le aynı görüşü paylaşmışlardır.¹⁶

Kulleteyn hadisini sened ve metin bakımından *muḍarip* gören Hanefîler ise suyun azlığı ve çokluğunu belirleme konusunda tecrübi bilgiye dayanmışlardır.¹⁷ Bazı Hanefî fakihleri, suyun bir tarafında yapılan hareketin diğer tarafını etkilememesini ölçü olarak kabul etmişlerdir.¹⁸ Bazıları ise suyun bulunduğu alanın derinliğini, enini ve boyunu dikkate almışlar; avuçlandığında el dibe değmeyecek kadar derin, eni ve boyu en az 10’ar arşın olan suyun çok olduğunu söylemişlerdir.¹⁹

Necâsetin suda istihlâkine ilişkin başka bir rivayet ise içine hayız bezleri, köpek lâşesi ve insan dışkısının düştüğü söylenen Budâ’a kuyusu ile ilgilidir. Vasıf değişikliğini ölçü olarak gösteren hadislerle zahiren çelişen bu rivayete göre Hz. Peygamber Budâ’a kuyusundaki suyun durumuna ilişkin soru üzerine, “Su temizdir, onu hiçbir şey necis yapmaz.” demiştir.²⁰ Bu hadisin akarsu/çok su hakkında vârit olduğunu belirten Hanefîler, hadisin kirlenen suyun o hali üzere sabit kalmayacağını bildirdiğini, yoksa suyun hiçbir şekilde kirlenmeyeceğinin kastedilmediğini söylemişlerdir. Ayrıca bu yorumlamayı, suda esas olanın temizlik hali olup, içine pislik düşen çok suyun bir müddet sonra bu asli özelliğine tekrar kavuştuğu yönündeki tecrübi kanaatle desteklemişlerdir.²¹ Şâfiîler de hadiste, pislik karışan ancak hiçbir özelliği değişmeyen çok suyun kastedildiğini söylemişlerdir.²²

Necâset karışan suyun hükmüne dair rivayetler, dönemin teknik imkânları göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde Hz. Peygamber’in söz konusu yönlendirmelerinde insan

---

mundaki kuyulara uygulamamışlardır. Bu konuda sahabe ve tâbiîn uygulamalarını esas alarak belirledikleri farklı miktarlardaki suyun çekilmesiyle kuyu ve suyunun temizleneceğini söylemişlerdir. Ayrıca kuyunun temizlenememesi ve suyun kıtlığı gibi gerekçeleri zikrederek “umûmu’l-belvâ” ve “zarûret”le görüşlerini temellendirmişlerdir. Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, 1: 18; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 1: 76; Burhânüddîn, *el-Muhît*, 1: 105; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 17.

¹³ Bir kulle 96,299 dm³tür. Cengiz Kallek, “Kulle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 357.

¹⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 32; Tirmizî, “Tahâret”, 50; İbn Mâce, “Tahâret”, 75.

¹⁵ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 1: 331-2; Nevevî, *el-Mecmû’*, 1: 112.

¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 23-4.

¹⁷ Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, 1: 16; Burhânüddîn, *el-Muhît*, 1: 93; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 27-8. Hanefîler’in bu hadise yaptıkları eleştiriye Şâfiîler’in verdikleri cevaplar için bk. Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 1: 327-330.

¹⁸ Burhânüddîn, *el-Muhît*, 1: 94.

¹⁹ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 1: 72; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1: 14.

²⁰ Nesâî, “Miyâh”, 1; Tirmizî, “Tahâret”, 49. Rivayette bahsi geçen Budâ’a kuyusunun suyunun acı olduğu ve onunla bahçelerin sulandığı, dolayısıyla kuyunun nehir hükmünde olduğu söylenmiştir. Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, 1: 12.

²¹ Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, 1: 14; Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 52; Burhânüddîn, *el-Muhît*, 1: 93.

²² Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 1: 335.

sağlığını esas aldığı anlaşılmaktadır. Günümüzdeki mikrobiyolojik analiz laboratuvarlarının bulunmadığı o dönemlerde suyun, içine düşen pislik sebebiyle zararlı hale gelip gelmediğini anlamının en kolay ve kesin yolu, suda koku, renk ve tat açısından bir değişikliğin olup olmadığını belirlemektir. Zira bu vasıflardan birinin değişmesi, suyun o necis şeyden etkilendiğini göstermektedir. Konuyla ilgili görüşlerden de anlaşıldığı üzere, fukaha deniz, akarsu ve bunlar hükmünde kabul edilen suyun temizliğini ve kirliliğini belirlemede mezkûr vasıflardaki değişikliğin ölçü alınmasında ittifak etmiştir. Az sular için ise Mâlikîler aynı ölçüyü sürdürürken, cumhur yukarıda zikrettiğimiz rivayetleri dikkate alarak bu suların, necis maddelerin bulaşmasıyla müteneccis hale geleceğini söylemiştir. Mâlikîler'e ait olan görüş, ilk etapta daha isabetli bir yaklaşım gibi görünmektedir. Zira çok suyun müteneccislik durumu vasıflarından tespit edilebiliyorsa, az miktardaki suyun durumu da bu şekilde belirlenebilir. Ancak cumhurun istinbatta bulunduğu rivayetler, necâsetin karıştığı az miktardaki suların kirlendiğini göstermektedir. Bu rivayetler dikkate alınırca cumhurun görüşünün daha isabetli olduğunu söylemek gerekmektedir. Öte yandan söz konusu rivayetlerde geçen necâseti suya bulaştırmamaya ilişkin sakındırmaların, insan sağlığını koruma amacını taşıdığı hususu aşikârdır. Meseleye bu açıdan bakınca ister az olsun ister çok olsun, içmede ve dinî temizlikte kullanılacak suyun hükmünü belirlerken teknolojik imkânlardan yararlanılması gerektiğini söylemek mümkündür. Zira günümüzde laboratuvarlarda suyun kirlilik seviyesi ve sağlıklılık derecesi doğru bir şekilde belirlenebilmektedir. Buna göre vasıf değişikliğinin yanı sıra bu yöntemi de işletmek, mevzubahis hadislerin maksadına uygun düşecektir.

1.1.2. Necâsetin Su Haricindeki Sıvılarda İstihlâki

Necâset bulaşan su haricindeki sıvıların hükmü fakihlerin çoğunluğu tarafından suyunkinden farklı değerlendirilmiştir. İçinde ölü fare bulunan sıvı yağın hükmüne ilişkin hadis, bu konuda temel bir veri olarak değerlendirilmiştir. Bu hadisin farklı rivayetlerinde bahsi geçen yağdan uzak durulması, onun dökülmesi ve aydınlatmada kullanılması şeklinde farklı yönlendirmeler bulunmaktadır.²³ Bununla birlikte bu rivayetlerin tamamı söz konusu yağın gıda olarak kullanılamayacağı şeklinde ortak bir anlam taşımaktadır. Mâlikîler, Şâfiîler ile ilk dönem Hanbelî fakihleri, rivayetlerde yağın insanlar tarafından tüketilmesinin nehyedilmiş olmasından hareketle yağın tamamının müteneccis hale geldiğini söylemişlerdir. Ayrıca hadiste yağın miktarı ve pislikten etkilenme derecesi beyan edilmediğini gerekçe göstererek az olsun çok olsun ve özellikleri ister değişsin ister değişmesin, içine pislik düşen sirke, süt ve bal gibi sıvıların müteneccis olduğuna hükmetmişlerdir.²⁴ Bu maddelerin sudan farklı hüküm gerektirmesini ise suyun diğerlerinden farklı olarak içine düşen pislikten kendisini arındırma özelliğine sahip oluşuyla açıklamışlardır.²⁵ Ayrıca bu sıvıların, suyun aksine kaplarda korunacak kadar az olduğunu, dolayısıyla pisliğe karşı muhafaza edememe mazeretinin bulunmadığını belirterek sudan farklı değerlendirilmesinin makul olduğunu söylemişlerdir.²⁶ Zâhirîler de miktarı, içinde necâset müstehlek olan sıvıların

²³ Ebû Dâvûd, "Et'ime", 47; Nesâî, "Fer' ve'l-'Atıra", 9.

²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1: 28; 9: 426; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1: 147; Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celil*, 1: 110-111; Buhâtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, 1: 40; Ahmed b. Guneym b. Sâlim Şihâbiddîn en-Nefrâvî el-Ezherî, *el-Fevâkihü'd-devânî 'alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî* (b.y.: Dâru'l-fikr, 1995), 1: 389; Heyet, "Mâi'", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye, 2007), 36: 24.

²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1: 23.

²⁶ Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 1: 333.

hükümünü etkileyen bir değişken olarak görmemişlerdir. Ancak onlar sıvıda necâsetin rengi, tadı veya kokusu hissedilmediği müddetçe sıvının tâhir olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini temiz bir şeye bulaşan necâsetin hiçbir özelliği kalmayacak şekilde o şeyin içinde tamamen kaybolması durumunda onun adını ve dolayısıyla hükmünü alması gerektiği şeklinde bir mantıkî izaha bina etmişlerdir. İbn Teymiyye de bu yaklaşımı savunmuştur. Bu fakihler istihlâki bir çeşit *istihâle* (kimyasal değişim) olarak görmüşlerdir. Nitekim görüşlerini izah ederken necis maddenin müstehlek olduktan sonra renk, tat ve kokusunu kaybedip, içine karıştığı maddeye dönüştüğünü belirtmişlerdir.²⁷ Günümüzde de taraftarı olan bu görüş,²⁸ mahiyet itibarıyla farklı olduğu halde istihlâki istihâle olarak değerlendirdiği için problemlili görünmektedir.

Hanefî mezhebinde ise bu konuda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. İmam Muhammed cumhurla aynı görüşü paylaşırken, Ebû Hanife ile Ebû Yusuf, su dışındaki sıvıları su ile aynı hükme tabi tutmuşlardır. Onlar, rivayette dökülmesi talep edilen sıvı yağın az olduğu için Hz. Peygamber'in o şekilde yönlendirdiğini, dolayısıyla bu hadise dayanarak necâsetin etkilemediği çok miktardaki yağın necis olduğunu söylemenin isabetli bir çıkarım olmayacağını belirtmişlerdir. Bu yaklaşımları doğrultusunda, içine kan gibi necis bir madde karışan, fakat izi görülmeyen çok miktardaki meyve suyunun helâl olduğunu söylemişlerdir.²⁹ Ancak su dışındaki sıvıların dışardan dahil olacak şeylerin varlığını ve niteliğini gizleyecek şekilde renk, tat ve kokusu bulunduğu için vasıf değişikliği ölçüsü bunlar için uygun görünmemektedir. Öte yandan içinde ölü fare bulunan sıvı yağın dökülmesini, katı yağdan ise farenin sirayet ettiği kısmın atılmasını emreden rivayetlerde vasıf ölçüsüne değinilmemektedir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra sıvılarda müteneccislik ölçüsünün necâsetin sirayet derecesi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim rivayetlerde katı yağdan farenin bulunduğu yerin atılıp, geriye kalan kısmının tüketilmesine müsaade edilirken, sıvı yağın tamamının dökülmesinin istenmesi, onun her tarafının fareden etkilenmiş olması sebebiyledir.³⁰ Buna göre miktarı az olan sıvının tamamı necâsetten etkilenene için onun tamamının müteneccisliğine hükmedilir. Çok miktardaki sıvının ise necâsetten etkilenen kısmı müteneccis kabul edilir. Necâset, izi hissedilmeyecek derecede ortadan kalkmışsa sıvının temiz olduğuna karar verilir. Bunu vasıf değişikliğinin yanı sıra laboratuvar bulguları ve muhtevadaki tepkime durumu gibi karinelere hareketle belirlemek mümkündür.

1.2. Necâsetin Katılarda İstihlâki

Fakihler necis şeylerin katılarda istihlâkinin hükmü konusunda, içinde ölü fare bulunan yağla ilgili rivayetleri esas almışlardır. Fukaha bunlara dayanarak içinde necis sıvı müstehlek olan katı şeylerin müteneccisliğine hükmetmiştir. Fıkıh kitaplarında bu türden birçok meseleyle karşılaşmak mümkündür. Müteneccis suyla pişirilen et ve müteneccis tuzla tatlandırılan veya salamurası yapılan zeytin, bunlardandır. Et ve zeytinin, içlerinde necâsetin müstehlek olması halinde

²⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1: 163; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 21: 528-529.

²⁸ Alî Muhyiddîn el-Karadâğî - Alî Yûsuf el-Muhammedî, *Fıkhü'l-kadâya't-tıbbiyyeti'l-mu'âsıra* (Beirut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2006), 222; eş-Şe'lân, "Kâ'idetü el-meğlûbü'l-müstehlek ke'l-ma'dûm", 86.

²⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1: 79; Burhânüddîn, *el-Muhît*, 1: 114; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 1: 185; Heyet, "Mâi'", 36: 24-25.

³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 95; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1: 66; Burhânüddîn, *el-Muhît*, 1: 115.

tâhirlik vasıflarını kaybedeceğini söylemişlerdir.³¹ Aynı şekilde şarapla³² veya pis suyla yoğrulan hamurun müteneccis olacağını belirtmişlerdir.³³ Günümüzde alkole marne edilen etin durumu, bu hamurun durumuna benzemektedir. Zira pişirilme esnasında etin dış yüzeyindeki alkol uça da etin içindeki alkol kalmaya devam etmektedir.³⁴

Klasik kaynaklarda zikri geçen başka bir örnek, necis sıvıyı emen susam ve buğday gibi tanelerdir. Fukaha bunların şişmesiyle müteneccis olacağını ve yıkanarak temizlenemeyeceğini söylemiştir.³⁵ Ancak üzerine şarap sıçrayan buğday tanelerinin yıkanıp, kurutulduktan sonra şarabın koku ve tadının kalmaması durumunda bu tanelerin temizlenmiş olacağını belirtmişlerdir.³⁶ Konuyla ilgili güncel tespitler, necis sıvıyı emen tanelerin hükmüne ilişkin bu yaklaşımı doğrular niteliktedir. Yapılan ölçümlere göre tahıl, sıvının içinde bekletilince bir dakikada ağırlığının % 2'si, uzun sürede ise ağırlığının % 30-40'ı kadar sıvı emmektedir ve emilen sıvının % 25 kadarı kabukta birikmektedir. Bu şekildeki tahıl öğütülmekle ve ekmek yapılmakla sıvının izlerinden arındırılmamaktadır.³⁷

Konuyla ilgili başka bir örnek ise tüyelerinin kolay yolunabilmesi için üzerindeki pisliklerle birlikte kaynar suda bekletilen tavuktur. Hanefî mezhebi kaynaklarında zikredilen bu meselede tavuğun uzun süre suda tutulması durumunda kan ve pislğin su vasıtasıyla tavuğun etine sirayet edip, onu necis hale getireceği ifade edilmiştir.³⁸ Günümüzde kesim tesislerinde tavuk 55-65 derecedeki sıcak suda yaklaşık olarak 1-2 dakika bekletilmektedir. İşlem esnasında tavuğun tüyü ve derisi bir miktar suyu emmekle birlikte derideki yağ suyun ete sirayetini engellemektedir. Ancak bu işlem, sıcaklığı 65 derecenin üstündeki sularda gerçekleştirilirse deri parçalanacağından kirli su oradan ete de sirayet edecektir.³⁹ Bu durumda tavuğun derisiyle birlikte eti müteneccis hale gelecektir.⁴⁰

İçi ve dışı temizlenmeden sıcak suya daldırılan tavuk meselesine benzeyen bir konu da üzerindeki pislikle birlikte haşlanan yumurtadır. Mâlikîler yumurtanın pislikle birlikte haşlanması durumunda suyun kirlendiğini ve bu pis suyun kabuktaki gözenekler vasıtasıyla yumurtanın

³¹ Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 1: 113; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-Devânî*, 1: 389.

³² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6: 100.

³³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 29; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ*, 1: 188.

³⁴ Rifat Oral, "İstihlāk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)", 2. *Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Konya: 7-10 Kasım 2013)*, ed. Fatih Gültekin (Konya: Aybil Yayınları, 2013), 499.

³⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 29; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ*, 1: 188.

³⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5: 113.

³⁷ Oral, "İstihlāk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)", 497.

³⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 334.

³⁹ www.tuy-yolma-makinasi.com, "Makinada Yolum Nasıl Yapılır?", erişim: 19 Haziran 2018, <https://www.tuy-yolma-makinasi.com/>.

⁴⁰ Tavuk derisinin 55 derece sıcaklıktaki suda (Helal Platform, "Kuru yolum tavuk?", erişim: 13 Temmuz 2018, <http://www.helalplatform.com/helal-gida/kuru-yolum-tavuk/1419/>) ve 60 derecedeki suda parçalandığı şeklinde iki farklı görüş daha bulunmaktadır (Oral, "İstihlāk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)", 497). Bu şekilde farklı derecelerin zikredilmiş olmasının tavuklardaki deri sertliğindeki farklılıktan kaynaklanmış olması muhtemeldir.

içine sirayet edip, onu müteneccis hale getirdiğini söylemişlerdir.⁴¹ Şâfîiler ise yumurtanın necis suda haşlanmasıyla kirlenmeyeceğini ifade etmişlerdir.⁴² Günümüzde yumurta kabuğu hakkında yapılan bilimsel araştırmalar, Mâlikîler'in görüşünü desteklemektedir. Araştırmaların ortaya koyduğu verilere göre yumurta kabuğunda 6.000-8.000 civarında mikroskobik gözenek bulunmaktadır. Bu gözenekler kabuk dışından içine su buharı ve birçok mikroorganizmanın geçişine olanak sağlamaktadır.⁴³ Bu bilgiler üzerindeki pislikle haşlanan yumurtanın müteneccis hale geldiğini söylememize imkân tanımaktadır.

Sıvı ve katılarda istihlâkin etkisi ile ilgili verdiğimiz bu açıklamalar sonucunda, necâset bulaşan şeyin müteneccislik düzeyinin necâsetin sirayet derecesine bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Rivayetlerde içinde ölü fare bulunan katı yağdan sadece farenin bulunduğu yerin kirlendiğine hükmedilmiş olması, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Fukaha da hüküm verirken necâsetin bulaştığı şeydeki dağılma kabiliyetini göz önünde bulundurmuştur.⁴⁴ Günümüzde necâsetin sirayet derecesi, biyokimya tahlilleriyle isabetli bir şekilde tespit edilebilmektedir. Aynı şekilde vasıf değişikliği kriterindeki mantıktan hareketle, katkı veya ek madde olarak kullanılan necis şeylerin sirayet derecesi, kullanım amacının tahakkuk düzeyine göre de belirlenebilir. Parlaklık, tat, kıvam ve raf ömrünün uzatılması gibi amaçlarla kullanılan necis maddelerin üründeki varlığını, bunlardan beklenen işlevin gerçekleşmiş olmasına göre anlamak mümkündür. Ana malzemeye eklenen maddeler kimyevi değişime uğramadan üründe hedeflenen fonksiyonu icra ediyorsa, renk, tat ve koku gibi özellikleri ortadan kalksa bile bunların aslında varlığını etkili bir şekilde sürdürdüğünü kabul etmek gerekmektedir. Üründeki miktarının düşüklüğüne bakarak hüküm vermek, söz konusu maddelerin etkisini yok saymak olur ki bu da vakıya aykırıdır.

2. HARAM İÇERİKLİ ŞEYLERDEN FAYDALANMANIN HÜKMÜNE İSTİHLÂKİN ETKİSİ

Temiz şeye necâset bulaştırmanın yanlışlığı müsellemler olduğundan fıkıh kitaplarında hükmü tartışılan müteneccis şeyler, çoğunlukla gayri ihtiyari ve zorunlu sebeplerle kirlenen şeylerdir.⁴⁵ Bir şekilde necâsete maruz kalmış şeyler pislikten tamamen arındırıldıktan sonra müteneccis olmadan önceki hükümlerini alır. Bu konuda birçok nass bulunmaktadır. Köpeğin yaladığı

⁴¹ Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 1: 113; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-Devânî*, 1: 389.

⁴² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (b.y.: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994), 6: 156.

⁴³ Buket Bulut Kocabaş, *Yumurta Kabuğu-Kitosan Modifiye Ürünü Kullanılarak Atık Sulardan Brilliant Blue R Boyar Maddesinin Adsorpsiyon Yöntemi ile Gideriminin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2015), 29.

⁴⁴ Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-Devânî*, 1: 389. Örneğin yağda damlayan kanın sadece düştüğü yeri kirlettiği, ancak uzun süre kalıp yağdan her tarafına sirayet etmesi durumunda tamamının müteneccis olacağı ifade edilmiştir. Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 1: 113.

⁴⁵ Fıkıh eserlerinde necâsete maruz kalan şeylerin hükmü anlatılırken “eklemek”, “içine atmak”, “koymak” gibi manalara gelen fiiller yerine, “düşmek” manasına gelen “رَفَعَ” (veka'a) fiilinin kullanılmış olması (Bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 15: 160; Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 1: 111; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1: 110), hadisenin insan iradesi dışında gerçekleştiğini göstermektedir. Çayiroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 324.

kabın yıkandıktan sonra kullanılabilceğini,⁴⁶ uçlarına pislik bulaşan kıyafet⁴⁷ ile altına pislik yapışan ayakkabının temiz toprağa sürtülerek temizlenebileceğini ifade eden rivayetler,⁴⁸ bunlardan bazılarıdır. Aynı şekilde içinde ölü fare bulunan katı yağın, farenin düştüğü yer atıldıktan sonra geriye kalan kısmının yenilebileceğini bildiren rivayetler,⁴⁹ katı yiyeceklerin pislikten arındırıldıktan sonra gıda maddesi olarak kullanılabilceğini göstermektedir.

Mütenecis suyun temizlenmesi meselesi, bu konuya ilişkin fıkıh kaynaklarında zikri geçen örneklerdendir. Tercih ettikleri teknikler farklı olmakla birlikte cumhur-ı fukaha, ilgili rivayetler ile tecrübî yolla edindikleri bilgilere istinat ederek su eklemek-çıkarmak, güneşte-rüzgârda bekletmek ve içine toprak vb. temiz maddeler eklemek gibi birtakım işlemlere tabi tutarak mütenecis suyu temizlemenin mümkün olduğunu söylemiştir.⁵⁰ Fukahanın bu yaklaşımı günümüzde atık suların arıtılması için de benimsenmektedir. Arıtma neticesinde necâsetin renk, tat ve kokusu ortadan kalkınca suyun temiz ve temizleyici özelliğine tekrar kavuşacağı ifade edilmektedir.⁵¹ İlgili kimya verileri incelenince kanalizasyon sularını içme suyu kalitesinde arıtmanın teorik olarak mümkün olduğu, ancak bu işlemin iletir teknoloji ve yüksek maliyet gerektirdiği, dolayısıyla atık suların daha çok, zirai ürünler ile yeşil sahaları sulama ve yangın söndürme gibi alanlarda kullanılabilcek ölçüde arıtıma tabi tutulduğu görülmektedir.⁵² Buna göre arıtılan atık suyun içmede kullanılabilmesi için o düzeyde temizlenmiş olması gerekmektedir.

Mezde derisinin tabaklandıktan sonra tâhir hükmünü alması da burada verilebilecek örneklerdendir.⁵³ Eti helâl olan hayvanlardan usulüne uygun bir şekilde kesilmeden ölenlerin deri-

⁴⁶ Müslim, “Tahâret”, 92; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 35.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 135; Tirmizî, “Tahâret”, 109; İbn Mâce, “Tahâret”, 79.

⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 89.

⁴⁹ Buhârî, “Zebâih ve’s-Sayd”, 34; Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 47; Nesâî, “Fer’ ve’l-’Atîra”, 9.

⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 58; Mâverîdî, *el-Hâvi’l-kebir*, 1: 339; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 1: 77; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 27; Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü’l-celil*, 1: 83.

⁵¹ el-Lecnetü’l-dâime li’l-bühûsi’l-ilmiyye ve’l-iftâ es-Su’ûdiyye, “Hukmü isti’mâli’l-miyâhi’n-necese”, *Mecelletü’l-buhûsi’l-İslâmiyye* 35 (Şevvâl 1992): 59; Benî Abdillâh, *el-Kavâ’idü’l-fikhiyye fi ictimâ’i’l-helâl ve’l-harâm ve tatbikâtühe’l-mu’âsıra*, 196-197; Mehmet Selim Aslan, “İslam Hukukuna Göre İstihâle ve İstihlâkın Necis Katkı Maddesi İçeren Gıda, İlaç, Kozmetik ve Temizlik Malzemelerinin Hükmüne Etkisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (Nisan 2013): 2338. Bazı İslam hukukçuları bu işlemi istihâle olarak değerlendirmişlerdir. Nasrî Râşid Kâsım Sebâ’ineh, *el-Müstahlas mine’n-necese ve hukmühû fi’l-fikhi’l-İslâmî* (Yüksek Lisans Tezi, Âlü’l-Beyt Üniversitesi, 1999), 140; Hammâd, *el-Mevâddü’l-muharreme ve’n-necese fi’l-gızzâi ve’d-devâi beyne’n-nazariyyeti ve’t-tatbîk*, 83; Abdur es-Seyyid Ahmed eş-Şerîf, “İstihâletü’n-necese ilâ tâhirin li’l-intifâ’i bihi fi’l-fikhi’l-İslâmî”, *Mecelletü’l-dirâsâti’t-terbeviyye ve’l-insâniyye* 4/3 (2013): 256; Oral, “İstihlâk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)”, 500.

⁵² Özlem Demir v.dğr., “Atıksuların Geri Kazanılması ve Yeniden Kullanılması”, *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi* 02 (2017): 4-6.

⁵³ Derinin tabaklanarak temizlenmesi bazı klasik ve muasır eserlerde her ne kadar istihâle kelimesi ile ifade edilmekteyse (Bk. Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 1: 85; Nefrâvî, *el-Fevâkihü’d-devânî*, 2: 286; Şerîf, “İstihâletü’n-necese ilâ tâhirin li’l-intifâ’i bihi fi’l-fikhi’l-İslâmî”, 294.) de bu işlemde yapı değişikliği değil de derinin kendisinde müstehlek olan necis şeylerden arındırılması söz konusudur.

leri necis kabul edilmektedir. Hanefiler ile Şâfiîler tabaklandıktan sonra lâşe derisinden faydalanılabileceğini bildiren rivayetlerle⁵⁴ istidlalde bulunarak bu yönde görüş belirtmişlerdir. Ayrıca müteneccis giysi yıkandıktan sonra giyilebildiği gibi içinde kan ve necis rutubet müstehlek olan derinin de tabaklanınca pislikten arındığı için kullanıma müsait hale geldiğini ifade etmişlerdir.⁵⁵

Necâsetten arındırılmamış veya arındırılması mümkün görülmeyen müteneccis şeylerin gıda maddesi olarak tüketilmesi ile gıda haricindeki alanlarda kullanılması farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Faydalanma şeklinin hükme tesirini göz önünde bulundurarak istihlâkin eşyadan yararlanmanın hükmüne etkisini iki başlık altında işlemeye çalışacağız.

2.1. İçinde Necâset Müstehlek Olan Şeyleri Gıda Maddesi Olarak Tüketmek

Fukaha müteneccisliğin sınırı hususunda ihtilaf etmiş olmakla birlikte, kendi ölçülerine göre müteneccis saydığı şeylerden temizlenmemiş veya temizlenmesi mümkün olmayan maddeleri ittifakla habîs/iğrenç olarak nitelemiş ve bunların insanlar tarafından tüketilmesini haram görmüştür. İçinde ölü fare bulunan sıvı yağın hükmü ile ilgili hadis, bu konuda temel dayanak olarak değerlendirilmiştir. Bu hadisin bazı varyantlarında sözü edilen yağın dökülmesinin istenmiş olması,⁵⁶ fukaha tarafından onun gıda maddesi olarak kullanılamayacağı şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁷

Fakihler bu anlayış doğrultusunda, necis sıvı içinde şişen susamı,⁵⁸ müteneccis suyla pişirilen eti ve müteneccis tuzla acısı giderilen veya salamurası yapılan zeytini, içinde ölü fare bulunan sıvıyağ gibi kabul etmişlerdir.⁵⁹ Keza tüylerini kolay yolabilmek için kaynar suda bekletilen tavuğu yemeye cevaz vermemişlerdir.⁶⁰ Aynı şekilde özellikle Mâlikîler üzerindeki pislikle birlikte haşlanan yumurtayı yemeyi tecviz etmemişlerdir.⁶¹ Daha önce bahsi geçtiği üzere günümüzde yapılan tetkikler, tavuk ve yumurtanın hükmüne ilişkin bu görüşlerin gerekçelerini teyit etmektedir.

Klasik fıkıh literatüründe istihlâk çerçevesinde hükmü tartışılan tüketim maddelerinden biri de tezkiye edilmeden ölen hayvanın şirdeninden elde edilen maya ile yapılan peynirdir.

⁵⁴ Müslim, "Hayız", 105; Tirmizî, "Libâs", 7; Nesâî, "Fer' ve'l-'Atîra", 5.

⁵⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 202; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 1: 59-60; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1: 85; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1: 227; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 237-8. Hanbelîler meyte derisinden faydalanmaya müsaade eden rivayetleri zayıf bulmuş ve aksini bildiren rivayetlere (Tirmizî "Libâs", 7; Nesâî, "Fer' ve'l-'Atîra", 6) dayanarak meyte derisinin temizlenemeyeceğine hükmetmişlerdir (İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1: 49; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, 1: 54). Mâlikî mezhebi âlimlerinin çoğunluğu ise tabaklamanın ölü hayvan derisinin sadece yüzeyini temizlediğini, derinin "ayn"ındaki necisliği ortadan kaldıramadığını, dolayısıyla iç tarafının necisliğini koruduğunu söylemişlerdir. Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî*, 2: 286; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 1: 85.

⁵⁶ Ebû Dâvûd, "Et'ime", 47; Nesâî, "Fer' ve'l-'Atîra", 9.

⁵⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 15: 157-158; Nevevî, *el-Mecmû'*, 9: 36; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6: 156; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9: 428; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, 1: 188; Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 95; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî*, 1: 389; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 5: 451.

⁵⁸ Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, 1: 188.

⁵⁹ Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 1: 113; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî*, 1: 389.

⁶⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1: 334; Çayıroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 433.

⁶¹ Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 1: 113, 115; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî*, 1: 389.

Şâfiîler, Mâlikîler ve Hanbelîler'in çoğunluğu ile Zâhirîler, meytenin necis oluşuna istinaden şirdeninden yapılan mayanın ve ondan imal edilen peynirin necisliğine hükmetmişlerdir.⁶² Hanefîler'in istihlâkle ilgili ölçüleri gereğince sütün miktarını dikkate alıp bir hükme ulaşmaları beklenirken, Ebû Hanife mecûsîlerin imal ettiği peynirin helâllığıne ilişkin rivayetlere⁶³ dayanarak bu konudaki genel kurallarını terk etmiş ve ölü hayvanın şirdeninden yapılan mayanın helâl olduğunu söylemiştir. Hanefîler'de *müftâ bih* olan bu görüş temellendirilirken ölü hayvan, mecûsînin kestiği hayvanla kıyaslanmıştır. Haramlık açısından aynı hükme tabi olan bu hayvanlardan mecûsîlerin kestiğine ait şirdenin kullanıldığı peynirin nasslarda helâl kılınmış olmasına dayanılarak ölü hayvanın şirdeni kullanılarak yapılan peynirin de helâl olması gerektiği söylenmiştir.⁶⁴

Günümüzde cumhurun görüşünü benimseyenler bulunmakla birlikte⁶⁵ daha çok Hanefîler'in görüşü tercih edilmektedir.⁶⁶ Cevaz verenler Hanefîler'in dayanağının yanı sıra, kullanılan mayanın azlığını ve sütte müstehlek oluşunu da gerekçe olarak ifade etmişlerdir.⁶⁷ Cumhurun görüşünü tercih edenler ise hayvanın murdar olmasıyla şirdenin necis hale geldiğini, dolayısıyla ondan imal edilen maya ile mayanın kullanıldığı peynirin necis olduğunu söylemişlerdir.⁶⁸

⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 54; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6: 101; Nevevî, *el-Mecmû'*, 2: 570; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 1: 80.

⁶³ Tirmizî, "Libâs", 6; İbn Mâce, "Et'ime", 60.

⁶⁴ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i'*, 1: 77.

⁶⁵ Mecme'u'l-fikhi'l-İslâmî ed-düvelî, "el-İstihâlâ ve'l-istihlâk fi'l-mevâddi'l-idâfiyye fi'l-gıdâ ve'd-devâ" Karar no: (6/22) 210, erişim: 6 Eylül 2018, <http://www.iifa-aifi.org/3988.html>; repository.salaamgateway.com, "Bâhamd Refis b. Muhammed, Vereşe: 'Ayânün necesetün ve muharrametün tüstahdemü fi't-tasnî'i'l-ğizâi'", erişim: 2 Eylül 2018, <https://repository.salaamgateway.com/images/iep/galleries/documents/201610130203138431.pdf>, 35.

⁶⁶ Hamdi Döndüren, "Katki Maddeleri ve Gıdanın Helâllığı-Gıdalardaki Katkı Maddelerinin Durumu", *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı - IV (Afyonkarahisar, 26-28 Kasım 2011)*, ed. Raşit Küçük (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 208; Avrupa Fetva ve Araştırma Kurulu, "23. Olağan Dönem Kararları" (Saraybosna 2013), 3/23, erişim: 23 Temmuz 2018, www.e-cfr.org/بشأن-الاستحالة-والاستهلاك/.

⁶⁷ Benî Abdillâh, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye fi ictimâ'i'l-helâl ve'l-harâm ve tatbikâtühe'l-mu'âsıra*, 219.

⁶⁸ Çayıroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 381. Bazı araştırmacılar meyteden alınan mayanın, sütün peynire dönüşümü esnasında istihâlâ geçirdiğini ve dolayısıyla onunla yapılan peynirin de helâl olduğunu söylemişlerdir (Şerîf, "İstihâletü'n-necis ilâ tâhirin li'l-intifâ'i bihi fi'l-fikhi'l-İslâmî", 283; www.hayrettinKaraman.net, "Helal gıda meselesi", erişim: 21 Eylül 2018, <http://www.hayrettinkaraman.net/makale/0437.htm>). Ancak ne mayanın oluşum sürecinde (repository.salaamgateway.com, "Bâhamd Refis, Vereşe: 'Ayânün necesetün ve muharrametün tüstahdemü fi't-tasnî'i'l-ğizâi'", 31) ne de sütün peynir olma aşamasında mayada istihâlâ meydana gelmektedir (Fatih Gültekin v.dğr., "İstihâlâ Örneklerinin Katkı Maddelerine Yönelik Değerlendirilmesi", 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara 19-20 Kasım 2011), ed. Fatih Gültekin (Ankara: Pozitif Tanıtım, 2011), 110). Buna göre mayanın istihâlâ geçirdiği iddiasıyla, haram olan bir mayayla yapılan peynirin helâl olduğuna hükmetmek isabetli değildir. repository.salaamgateway.com, "Bâhamd Refis, Vereşe: 'Ayânün necesetün ve muharrametün tüstahdemü fi't-tasnî'i'l-ğizâi'", 35; Çayıroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 382.

Maya imalatının endüstrileştiği günümüzde ölü hayvanın şirdeninden ziyade domuzunkinden imal edilen mayanın hükmü tartışılmaktadır.⁶⁹ Bazı araştırmacılar domuzun bütün cüzleri ile haram kılındığını, dolayısıyla şirdeninden imal edilen mayanın ve onun kullanıldığı peynirin necis olduğunu söylerken⁷⁰ bazıları ise mayanın sütün içinde müstehlek olduğunu ileri sürerek onunla yapılan peynirin helâl olduğunu ifade etmektedirler.⁷¹ Ancak ister meyteden yapılmış olsun ister domuzdan imal edilmiş olsun, maya sütün peynir hâline gelmesini sağlayacak derecede etkili olduğuna göre onun müstehlek oluşu veya miktarının az oluşuna bakarak peynirdeki varlığı reddedilemez.⁷²

İstihlâkla ilişkili gıda problemlerinden biri de domuz yağı ve diğer unsurlarının kimyevi değişime tabi tutulmadan⁷³ peynir, bazı yağ çeşitleri, bisküvi ve çikolata gibi ürünlere eklenmesidir. Haramlığı hakkında kesin delil bulunduğundan domuz yağı içeren ürünler de genel kanaate göre haramdır.⁷⁴ Ancak kullanılan yağın çok az miktarda olduğunu ve eklendiği üründe istihlâke uğradığını söyleyerek domuz yağı ürünün helâl olduğunu ileri sürenler de vardır.⁷⁵ İçinde necis şeyler müstehlek olan ürünlerin temizlik/necislik durumunu işlerken de ifade edildiği gibi bu tür

⁶⁹ Günümüzde ucuz olması hasebiyle peynirlerde daha çok, mikrobiyel maya kullanılmaktadır. Ancak bu maya peynirde tat ve aroma açısından arzu edilen sonucu vermediği için buzağı şirdeninden imal edilen mayaya bir yöneliş vardır (Selman Türker - Durmuş Sert, "Peynir Mayasındaki Sütü Pıhtılaştırıcı Enzimler ve Özellikleri", *TSE Standard Ekonomik ve Teknik Dergi* 611 (Nisan 2013): 95). Mikrobiyel mayanın domuz orijinli olma ihtimali çok düşüktür. Murat Şimşek, "İslam Hukuku Açısından Karışımlarda İstihlâk (Yoğaltım)", 2. *Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Konya: 7-10 Kasım 2013)*, ed. Fatih Gültekin (Konya: Aybil Yayınları, 2013), 413.

⁷⁰ Mecme'u'l-fikhi'l-İslâmî ed-düvelî, "el-İstihâle ve'l-istihlâk fi'l-mevâddi'l-idâfiyye fi'l-gidâ ve'd-devâ"; Benî Abdillâh, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye fi ictimâ'i'l-helâl ve'l-harâm ve tatbikâtühe'l-mu'âsıra*, 215.

⁷¹ Karadâğî - Muhammedî, *Fikhü'l-kadâya't-tıbbiyyeti'l-mu'âsıra*, 249; Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme ve'n-necese fi'l-gızâi ve'd-devâi beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*, 68. Bazı araştırmacılar peynir oluşumu esnasında sütle birlikte domuzdan elde edilen mayanın da istihâlâye uğrayıp, temizlendiğini söylemişlerse (Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme ve'n-necese fi'l-gızâi ve'd-devâi beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*, 68; Şerîf, "İstihâletü'n-necesi ilâ tâhirin li'l-intifâ'i bihi fi'l-fikhi'l-İslâmî", 301.) de gerçekte mayada böyle bir değişimin gerçekleşmediği bilinmektedir. Bk. 68. dipnot.

⁷² repository.salaamgateway.com, "Bâhamd Refis, Vereşe: 'Ayânün necesetün ve muharrametün tüstahdemü fi't-tasnî 'i'l-ğızâi", 3; Çayiroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 382.

⁷³ İstihâlâye uğrayan domuz yağının alacağı hüküm hakkında helâl ve haram şeklinde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, istihâlâ geçiren domuz yağını muhtevi gıda maddesinin helâl olduğu (Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme ve'n-necese fi'l-gızâi ve'd-devâi beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*, 64; www.hayretinKaraman.net, "Helal gıda meselesi") ve haram olduğu şeklinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır (Fatih Gültekin v.dğr., "İstihâlâ Örneklerinin Katkı Maddelerine Yönelik Değerlendirilmesi", 1. *Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara 19-20 Kasım 2011)*, ed. Fatih Gültekin (Ankara: Pozitif Tanıtım, 2011), 103; Bk. Çayiroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 283). Bu çalışmada sadece istihlâkin şer'î hükmüne etkisi ele alındığı için istihâlâye uğrayan necis şeylerle ilgili tartışmaya girilmeyecektir.

⁷⁴ Mecme'u'l-fikhi'l-İslâmî ed-düvelî, "el-İstihâle ve'l-istihlâk fi'l-mevâddi'l-idâfiyye fi'l-gidâ ve'd-devâ"; Karadâğî - Muhammedî, *Fikhü'l-kadâya't-tıbbiyyeti'l-mu'âsıra*, 242; Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme ve'n-necese fi'l-gızâi ve'd-devâi beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*, 63-64; Benî Abdillâh, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye fi ictimâ'i'l-helâl ve'l-harâm ve tatbikâtühe'l-mu'âsıra*, 216.

⁷⁵ eş-Şe'lân, "Kâ'idetü el-meğlûbü'l-müstehlek ke'l-ma'dûm", 102; Çayiroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 315.

meselelerde belirleyici olan husus, necâsetin miktarından ziyade sirayet derecesidir. Sözü edilen gıda maddelerinde domuz yağı, kendisinden beklenen fonksiyonu icra ettiği ölçüde ürüne sirayet ettiğine göre miktarının azlığına bakarak hüküm belirlemek doğru olmayacaktır.

Domuz türevleri ile ilintili olarak günümüzde tartışılan konulardan biri de domuzdan elde edilen jelatinin⁷⁶ eklendiği ürünlerin hükmü meselesidir. İslam hukukçularından bazıları domuzun bütün cüzlerinin necis oluşundan hareketle domuz kökenli jelatin ihtiva eden gıda maddelerinin haram olduğunu söylerken⁷⁷ bazıları ise jelatinin eklendiği üründe müstehlek olduğunu, dolayısıyla domuz jelatinini ihtiva eden ürünün necis olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁷⁸ Ancak jelatinin müstehlek oluşunu gerekçe göstererek, necisliğini ürüne sirayet ettirmediğini düşünmek, etkisini göz ardı etmektir ki bu da isabetli değildir.

İçeriğinde haram katkı maddesi bulunduğu gerekçesiyle hükmü istihlāk bağlamında tartışılan ürünlerden biri de alkol ihtiva eden gazlı içeceklerdir.⁷⁹ Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin su haricindeki sıvıların hükmüne ilişkin yukarıda değindiğimiz ölçülerine göre meseleye

⁷⁶ Jelatin büyük ölçüde dana, kuzu ve domuz başta olmak üzere hayvanların deri, kemik, kıkırdak, bağırsak gibi vücut dokularında bulunan kollajenin saflaştırılmasından elde edilmekte ve gıda, kozmetik, fotoğrafçılık, tıp ve eczacılık gibi alanlarda çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Mustafa Tayar, “Jelatin Özellikleri ve Kullanımı”, *TSE Standard Ekonomik ve Teknik Dergi* 611 (Nisan 2013): 78-80). Jelatin Türk Gıda Kodeksi tarafından gıda bileşeni olarak kabul edilip, gıda katkı maddesi sayılmadığından diğer katkı maddeleri gibi E numara ile kodlanmamıştır. Gültekin v.dğr., “İstihale Örneklerinin Katkı Maddelerine Yönelik Değerlendirilmesi”, 109.

⁷⁷ Benî Abdillâh, el-Kavâ'idü'l-fıkhiyye fî ictimâ'î'l-helâl ve'l-harâm ve tatbîkâtühe'l-mu'âsıra, 219; Döndüren, “Katkı Maddeleri ve Gıdanın Helâllîği-Gıdalardaki Katkı Maddelerinin Durumu”, 209.

⁷⁸ Hârisî, *en-Nevâzil fi'l-et'ime*, 2: 896. Öte yandan jelatin imal edilirken ana maddenin istihâleye uğrayıp, necislik özelliğini kaybettiğini ve dolayısıyla eklendiği ürünlere temizlik açısından zarar vermediğini ileri sürenler de vardır (Karadâğî - Muhammedî, *Fikhü'l-kadâya't-tıbbiyyeti'l-mu'âsıra*, 243; Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme ve'n-necese fi'l-gızâi ve'd-devâi beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*, 67; Şerîf, “İstihâletü'n-necese ilâ tâhirin li'l-intifâ'i bihi fi'l-fıkhi'l-İslâmî”, 300; www.hayrettinKaraman.net, “Helal gıda meselesi”). Ancak uzmanlarının verdiği bilgilere göre jelatinin üretimi esnasında gerçek anlamda bir kimyevi değişim söz konusu olmamaktadır. İşlem boyunca kollajenin yapı ve bileşimi büyük ölçüde özelliklerini korumaktadır (Tayar, “Jelatin Özellikleri ve Kullanımı”, 80-81; Gültekin v.dğr., “İstihale Örneklerinin Katkı Maddelerine Yönelik Değerlendirilmesi”, 109; Sebâ'ineh, *el-Müstahlas mine'n-necese*, 107-108; repository.salaamgateway.com, “Bâhamd Refis, Vereşe: 'Ayânün necese'tün ve muharrametün tüstahdemü fi't-tasnâ'î'l-ğızâi", 11-12). Buna göre domuzdan elde edilen jelatin, domuz yağı mesabesinde dir.

⁷⁹ Gazlı içecekler aroma amacıyla yağlar ilave edilmektedir. Bunların suda çözülmesini ve homojen bir şekilde dağılmasını sağlamak amacıyla etil alkol kullanılmaktadır (Hüseyin Kami Büyüközer, *Yeniden Gıda Raporu* (İstanbul: Çevik Matbaacılık, 2012), 378; Oral, “İstihlāk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)”, 494). Türk Gıda Kodeksi Alkolsüz İçecekler Tebliği (2007/26), üretimin doğasından kaynaklanan alkolün varlığına ilişkin ön kabulden hareketle, meşrubatta 3,0 g/L miktarına kadar etil alkolün bulunmasına müsaade etmektedir (Resmi Gazete, Tarih: 15.06.2007, Sayı: 26553). Bu müsaade, ürüne dışardan eklenen alkol için de geçerli sayılmıştır. Ancak üretimin doğasından kaynaklanan alkol ile ürüne sonradan eklenen alkol etki bakımından farklılık arz etmektedir. Örneğin şeker pancarı, diyabet seviyesini yükseltmediği halde kristal şeker yükseltmektedir. Çünkü kristal şekerin aksine meyvelerde şekerin yanında onu dengeleyen başka ara maddeler de vardır (Halim Aydın, “Genetiği Değiştirilmiş Gıdalar Konulu Oturumun Müzakeresi”, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı - IV (Afyonkarahisar, 26-28 Kasım*

yaklaşınca bu tür meşrubatlar haram hükmünü almaktadır.⁸⁰ Hanefiler'in⁸¹ ölçülerine göre konu değerlendirildiğinde ise hüküm, gazlı içeceğin miktarına göre değişmektedir. Gazlı içecek miktarca az ise necis, çok ise şarabın renk, tat veya kokusundan biri hissedilmediği müddetçe temiz kabul edilecektir. Nitekim İslam hukukçularından bazıları alkolün gazlı içeceklerle çok az miktarda eklendiğini, onun da istihlâke uğrayıp renk, tat ve kokusunu kaybettiğini⁸² ve meselenin *umûmü'l-belvâ* çerçevesinde yer aldığı söyleyerek⁸³ gazlı içeceklerin helâl olduğunu ileri sürmüştür. Bazıları ise alkol katılan gazlı içecekleri haram kapsamında değerlendirmiştir.⁸⁴ Kanaatimizce yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi burada da alkolün sirayet derecesini esas almak daha uygun olacaktır. Meşrubata eklenen alkolden beklenen sonuç elde ediliyorsa, sarhoş edecek düzeyde olmasa bile onun artık "alkollü" olduğunu kabul etmek gerekir. Gazlı içeceklerde alkolün işlevini yerine getirecek başka maddeler bulunduğu ve bu meşrubatlar hayatın zorunlu bir objesi olmadığından konunun *umûmü'l-belvâ* babından değerlendirilmesi de isabetli görünmektedir.

2011), ed. Raşit Küçük (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), 172). Öte yandan alkol hidrojene yapıştığından, meşrubat bardağa doldurulurken alkol uçmayıp (Oral, "İstihlâk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)", 499) varlığını muhafaza etmektedir.

⁸⁰ Bu mezhepler şarap ile nebiz ayırımını yapmamış ve sarhoşluk veren her şeyin necis olduğunu söylemişlerdir. Nevevî, *el-Mecmû'*, 2: 564.

⁸¹ Şarap dışındaki alkollü maddelerin sarhoşluğa yol açmayacak miktarda içilmesine ruhsat veren Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf'un (Serahsî, *Mebûsât*, XXIV, 14-15; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, 5: 115; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 239, 651; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 4: 99-101) yaklaşımlarına göre konu değerlendirilince şarap dışındaki müskirata ait alkolün kullanıldığı gazlı içeceklerin sarhoşluğa yol açmadığı müddetçe içilebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Şarap alkolünün kullanıldığı gazlı içeceklerde ise hüküm, meşrubatın miktarına göre değişecektir. Az miktardaki gazlı içecek necis, çok miktardaki gazlı içecek ise alkolün renk, tat veya kokusundan biri hissedilmediği müddetçe temiz kabul edilecektir. Nitekim günümüzde İslam hukukçularından bazıları, çok miktardaki meşrubatın içinde müstehlek hale gelen şarap dışındaki müskirata ait alkolün meşrubatı müteneccis yapmayacağını söylemektedir (Benî Abdillâh, *el-Kavâ'idü'l-fıkhiyye fi'ictimâ'i'l-helâl ve'l-harâm ve tatbikâtühe'l-mu'âsıra*, 218). Buna karşılık alkol kaynağı ile ilgili herhangi bir ayırma gitmeksizin alkolün necis olmadığını ve gazlı içeceklerde sarhoşluğa yol açmayacak miktarda bulunduğu için bu çeşit meşrubatı içmede dinen bir sakınca bulunmadığını ileri sürenler de bulunmaktadır (Bk. Kâşif Hamdi Okur, "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler", IV. *İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Fıkhi Açısından Helâl Gıda Sempozyumu (Bursa, 3-4 Haziran 2009)*, ed. Ali Kaya (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 50-51). Ancak alkolün necis olmadığı varsayılrsa dahi içilmesinin nasslarla haram kılınmış olması, onun meşrubata katılmamasını gerektirmektedir. Çayıroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 397.

⁸² Hammâd, *el-Mevâddü'l-muharreme ve'n-necese fi'l-gızzâi ve'd-devâi be'ne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*, 55; Karadâğî - Muhammedî, *Fikhü'l-kadâyâ't-tibbiyyeti'l-mu'âsıra*, 236; eş-Şe'lân, "Kâ'idetü el-meğlûbü'l-müstehlek ke'l-ma'dûm", 103; Hârisî, *en-Nevâzil fi'l-et'ime*, 2: 922; Alpaslan Alkış, "İslam Hukukunda İstihâle ve İstihlak", *Atlas International Referred Journal* 4/10 (Temmuz 2018): 773. Öte yandan konuyu istihâle bağlamında ele alanlar olmuşsa da gazlı içeceklerle eklenen alkolün istihâle geçirmediği bilinmektedir. Çayıroğlu, *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*, 395.

⁸³ Mecme'u'l-fikhî'l-İslâmî ed-düvelî, "el-İstihâle ve'l-istihlâk fi'l-mevâddi'l-idâfiyye fi'l-gızzâ ve'd-devâ".

⁸⁴ Oral, "İstihlâk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)", 501.

2.2. İçinde Necâset Müstehlek Olan Şeyleri Gıda Haricindeki Alanlarda Kullanmak

İçinde necâset müstehlek olmakla birlikte temiz kabul edilen şeyler gıdada olduğu gibi gıda haricindeki alanlarda da kullanılabilir. Müteneccis olanlar ise beden, giyecek ve kaplara temas edecek şekilde faydalanılmaya konu edilmesine cevaz verilmemiştir. Örneğin, fakihler vücudu kirleteceği gerekçesiyle, müteneccis zeytinyağıyla yağlanmayı tecviz etmemişlerdir.⁸⁵ Aynı şekilde müteneccis yağla deri tabaklamaya ruhsat vermekle birlikte daha sonra bu yağdan arındırmak üzere derinin yıkanması gerektiğine hükmetmişlerdir.⁸⁶ Yine kullanımına cevaz verilen yağlardan faydalanırken kişinin üstünü başını koruması gerektiğine özellikle dikkat çekmişlerdir.⁸⁷

Günümüzde vücuda sürülerek faydalanılan ve muhtevasında haram katkı bulunan şeylerden biri kozmetik ürünlerdir. Bu ürünlerin bir kısmında sarhoşluğa yol açan etanol alkol kullanılmaktadır.⁸⁸ Bu alkol türünün eklendiği kozmetik ürünler, mezheplerin müskiratın necisliğine ilişkin yaklaşımları bağlamında değerlendirilince iki farklı durum ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet sarhoşluk yapan bütün içkileri necis sayan yaklaşımlarına göre meseleye bakınca etanol alkollü kozmetik ürünler necis hükmünü almaktadır. Sadece şarabı necis şayan Hanefiler'in yaklaşımları istihlâkle ilgili görüşleriyle birlikte değerlendirilince şarap alkolünün kullanıldığı kozmetiklerin hükmü, ürünün miktarına göre değişecektir; diğer müskirata ait alkolün eklendiği kozmetikler ise helâl hükmünü alacaktır. İslam hukukçularının çoğunluğu, Hanefiler'in bu yaklaşımını esas alarak ve alkolün uçucu oluşunu göz önünde bulundurarak kolonya gibi kozmetik ürünleri kullanmaya cevaz vermiştir.⁸⁹

Kozmetik ürünlerin bir kısmında ise domuz yağı kullanılmaktadır.⁹⁰ Bu tür ürünlerden sıvı olanlar mezheplerin istihlâke ilişkin yaklaşımları esasında değerlendirilince, cumhuriyet ölçülerine göre haram hükmünü alırken, Hanefiler'in ölçüsüne göre üründeki ana malzemenin miktarına göre farklı hükümler söz konusu olmaktadır. Katı kozmetiklerde ise yağ üründe homojen bir şekilde dağıldığından, nasslar ve fukahanın ortak yaklaşımı esas alınınca, bunlar vücuda sürülmesi caiz olmayan şeyler grubuna girmektedir.

Necâset bulaşmış şeylerin insanın tüketim alanı dışında ve giysi ile bedenine bulaşmayacak şekilde kullanılması konusunda ise âlimlerin çoğunluğunun buna cevaz verdiği görülmektedir. Bu konuda istidlalde buldukları nasslar, içine fare düşmüş sıvı yağı aydınlatmada kullan-

---

⁸⁵ Burhânüddîn, *el-Muhît*, 1: 115; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9: 428; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî*, 1: 389.

⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 95; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâî*, 1: 66.

⁸⁷ Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî*, 1: 389; Nevevî, *el-Mecmû*, 9: 237.

⁸⁸ Helal Platform, "Hangi Alkoller Haramdır?", erişim: 11 Eylül 2019, <https://www.helalplatform.com/helal-haram/hangi-alkoller-haramdir/1352/>. Propan, setil ve benzil gibi alkol çeşitleri sarhoşluğa yol açmadığı için temiz kabul edilmekte ve dolayısıyla katıldığı üründe müteneccisliğe yol açmamaktadır. Oral, "İstihlâk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)", 500.

⁸⁹ Bk. Oral, "İstihlâk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)", 501; Şimşek, "İslam Hukuku Açısından Karışımlarda İstihlâk (Yoğaltım)", 414.

⁹⁰ Ayşe Betül Şahin, *Kozmetik Ürünlerin Fikhî Açısından Tahlihi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015), 90.

mayı tavsiye eden rivayetlerdir. Bu meyanda Hanefîler, Mâlikîler, Hanbelîler ile Şâfiîler'in çoğunluğu müteneccis sıvı yağın aydınlatmada⁹¹ tekerlek, mil, kova ve ip yağlamada kullanılabileceğini söylemişlerdir.⁹² Aynı şekilde Şâfiîler ve bazı Mâlikîler necâset bulaşmış bal gibi müteneccis yiyecekleri bal arısı ve eti yenen hayvanlara yedirmeye cevaz vermişlerdir.⁹³ Hanbelîler bu tür şeylerin sadece eti yenmeyen hayvanlara yedirilebileceğini; eti helâl olan hayvanlara verilecekse bunların kesilmeden önce bir müddet temiz şeylerle beslenmesi gerektiğini söylemişlerdir. Örneğin içine fare düşmüş su ile yoğrulan hamurun, üç gün içinde kesilecek hayvanlara verilemeyeceğini belirtmişlerdir.⁹⁴

SONUÇ

Günümüzde domuz yağı ve diğer unsurları ile alkol gibi nasslarla haram kılınmış bazı maddeler birçok endüstriyel ürüne katılmaktadır. Bu maddeler, ilave edildiği ürünlerde çoğunlukla temel niteliklerini muhafaza etmekle birlikte fiziksel özelliklerini kaybetmektedir. İstihlâk olarak ifade edilen bu olay neticesinde ürünün alacağı hükmün dayanakları konumunda olan iki farklı durumla ilgili hadisler bulunmaktadır. Bunlar necâset bulaşan suyun temizlik-kirlilik durumu ile içinde ölü fare görülen sıvı ve katı yağın hükmü hakkında vârit olan rivayetlerdir. Fukaha bu rivayetleri esas alarak içinde necâset müstehlek olan su ve su haricindeki sıvılar ile katıların hükmünü tespit etmeye çalışmıştır. Mâlikî fakihler rivayetlerdeki suyun renk, tat ve koku özelliklerinin değişmesine ilişkin ölçüyü mutlak olarak görürken, Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin fakihleri bunu çok miktardaki sular için geçerli sayıp, az miktardaki suyun necâsetin bulaşmasıyla müteneccis hale geleceğini söylemişlerdir.

Necâset karışan su dışındaki sıvıların hükmü hakkında ise cumhur, içinde ölü fare bulunan sıvı yağın dökülmesini emreden hadise dayanarak bunların müteneccisliğine hükmederken, Hanefîler bu rivayetin az miktardaki sıvı hakkında olduğunu ve çok miktardaki sıvıların çok su gibi değerlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Burada cumhur nasslara aykırı hüküm ortaya koymaktan sakınma hassasiyetiyle rivayetin zahirinden ortaya çıkan anlamla yetinirken, Hanefîler rivayetlerdeki yönlendirmenin bağlam ve maksadını esas almışlardır. İçinde necâset müstehlek olan katı şeyler hakkında ise fukaha, üzerinde ölü fare bulunan katı yağdan fare ve çevresi atıldıktan sonra geriye kalan kısmının yenilebileceğini bildiren rivayetlere dayanarak necâsetin sirayet ettiği bölgenin müteneccisliğine hükmetmişlerdir.

Klasik fıkıh kaynaklarında tartışılan istihlâka ilişkin meseleler ile günümüz problemleri arasında sebep farklılığının bulunduğu görülmektedir. Fıkıh müdevvenatındaki örneklerde sehven veya ihmal neticesinde necis maddelerin temiz şeylere karışması söz konusu iken günümüzde ürüne tat, kıvam, renk gibi nitelikler kazandırmak, ürünün raf ömrünü uzatmak veya maliyetini

⁹¹ Serahsî, *el-Mebûsât*, 1: 95; Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, 1: 66; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 15: 161. Özellikle Hanbelîler müteneccis zeytinyağının dumanını da necis kabul ettiklerinden bu yağın caminin içinde aydınlatma amacıyla kullanılmasına cevaz vermemişlerdir. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9: 427; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, 1: 188; 3: 156.

⁹² Nevevî, *el-Mecmû'*, 9: 237.

⁹³ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6: 156; Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 1: 118; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî*, 1: 389.

⁹⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9: 429; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, 1: 188.

düşürmek gibi amaçlarla bilinçli olarak haram maddeler eklenmektedir. Öte yandan geçmişten farklı olarak günümüzde bu maddelerin ürüne sirayet derecesini tespit edebilecek laboratuvar imkânları bulunmaktadır.

İlgili rivayetler ile fukahannın yaklaşımları; geçmişin teknik imkânları ve müteneccisliğin sebepleri ile birlikte değerlendirilince içinde necâset müstehlek olan şeylerin hükmünü belirlerken aslında necâsetin sirayet derecesinin esas alındığı görülmektedir. Necâset karışan az miktardaki suyun kirlendiğine işaret eden rivayetlerde, suyun tamamının necâsetten etkilendiğine yönelik bir varsayım hareket edildiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde necâset bulaşmış ve renk, tat, koku özelliklerinden sadece biri değişen çok miktardaki suyun kirlendiğine hükmedilirken, necâsetin sudaki etki alanının esas alındığı görülmektedir. Öte yandan içinde ölü fare bulunan sıvı yağın tüketilmemesini, katı yağın ise fare ve çevresi atıldıktan sonra yenilebileceğini bildiren rivayetlerden necâsetin sirayet ettiği yerlerin pis kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bazı fakihlerin necâset bulaşmış şeyler hakkında hüküm verirken sirayet derecesini özellikle vurgulamış olmaları bu çıkarımı destekler niteliktedir. Günümüzde katkı veya ek besin maddesi olarak kullanılan haram şeylerin ürüne sirayet derecesini, laboratuvar tetkikleri ile anlamak mümkün olduğu gibi üründe beklenen etkiyi sağlamış olup olmamasına göre de tespit etmek mümkündür. Eklenen maddenin miktarı az olsa dahi üründe hedeflenen sonucu doğurması durumunda, ürüne homojen bir şekilde sirayet ettiğini kabul etmek gerekmektedir. Ana malzemeye ilave edilen şeyin domuz yağı, jelatini veya alkol olmasına göre ürünün artık domuz unsurlarını içerdiğine ve alkollü olduğuna hükmedilmelidir.

KAYNAKÇA

- Alkış, Alpaslan. "İslam Hukukunda İstihale ve İstihlak". *Atlas International Referred Journal* 4/10 (Temmuz 2018): 764-774.
- Aslan, Mehmet Selim. "İslam Hukukuna Göre İstihâl ve İstihlâkın Necis Katkı Maddesi İçeren Gıda, İlaç, Kozmetik ve Temizlik Malzemelerinin Hükmüne Etkisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (Nisan 2013): 2326-2345.
- Aydın, Halim. "Genetiği Değiştirilmiş Gıdalar Konulu Oturumun Müzakeresi". *Güncel Dinî Meseleler İstisare Toplantısı - IV (Afyonkarahisar, 26-28 Kasım 2011)*. Ed. Raşit Küçük. 169-178. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
- Başayığıt, Levent. "Helal Gıda Sertifikasyonunda Gıda Katkı Maddelerinin Yeri". *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara, 19-20 Kasım 2011)*. Ed. Fatih Gültekin. 34-44. Ankara: Pozitif Tanıtım, 2011.
- Benî Abdillâh, Yahyâ Mûsâ Hamd. *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye fi ictimâ'i'l-helâl ve'l-harâm ve tatbîkâtühe'l-mu'âsıra*. Doktora Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2004.
- Buhûtfî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kinâ' 'an metni'l-iknâ'*. b.y.: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Bulut Kocabaş, Buket. *Yumurta Kabuğu-Kitosan Modifiye Ürünü Kullanılarak Atık Sulardan Brilliant Blue R Boyar Maddesinin Adsorpsiyon Yöntemi ile Gideriminin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2015.
- Burhânüddîn, Ebü'l-Me'âlî Mahmûd el-Buhârî. *el-Muhîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004.
- Büyüközer, Hüseyin Kami. *Yeniden Gıda Raporu*. İstanbul: Çevik Matbaacılık, 2012.
- Çayıroğlu, Yüksel. *İslam Hukuku'na Göre Helâl Gıda Sorunu*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Demir, Özlem - Yıldız, Müjgan - Sercan, Ümit - Arzum, Cemile Şeyma. "Atıksuların Geri Kazanılması ve Yeniden Kullanılması". *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi* 02 (2017): 1-14.
- el-Lecnetü'd-dâime li'l-bühûsi'l-ilmîyye ve'l-iftâ es-Su'ûdiyye. "Hukmü isti'mâli'l-miyâhi'n-necese". *Mecelletü'l-buhûsi'l-İslâmiyye* 35 (Şevvâl 1992): 35-59.

1188 | Hüseyin Baysa. Haram Madde İçeren Ürünlerin Hükmüne İstihlâkin Etkisi

- Gültekin, Fatih. "İstihale Örneklerinin Katkı Maddelerine Yönelik Değerlendirilmesi" *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara 19-20 Kasım 2011)*. Ed. Fatih Gültekin. 100-110. Ankara: Pozitif Tanıtım, 2011.
- Hammâd, Nezîh. *el-Mevâddü'l-muharreme ve'n-necese fi'l-gizâi ve'd-devâi beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2004.
- Hârisî, Bedriye bint Meş'al. *en-Nevâzil fi'l-et'ime*. Riyad: Dâru künûzi İsbilyâ, 2011.
- Hattâb er-Ruaynî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân. *Mevâhibü'l-celîl fi şerhi Muhtasârı Halîl*. b.y.: Dâru'l-fikr, 1992.
- Helal Akreditasyon Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (2017/7060). Resmi Gazete. Tarih: 18.11.2017, Sayı: 30244.
- Heyet. "İstihlâk". *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*. 4: 129-130. Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye, 2007.
- Heyet. "Mâi". *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*. 36: 23-28. Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-şüûni'l-İslâmiyye, 2007.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilâzîz. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.
- İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğni*. b.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. "Hlk". *Lisânü'l-'Arab*. 10: 503-508. Beyrut: Dâru sâder, 1414.
- İbn Teymiyye, Takuyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhâlîm el-Harrânî. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1995.
- Kallek, Cengiz. "Kulle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 357-358. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Karadâgî, Alî Muhyiddîn - Muhammedî Alî Yûsuf. *Fikhü'l-kadâya't-tıbbiyyeti'l-mu'âsıra*. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2006.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986.
- Küçüköner, Erdoğan. "Helal Gıda Sertifikasyonunda Gıda Katkı Maddelerinin Yeri". *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara, 19-20 Kasım 2011)*. Ed. Fatih Gültekin. 12-17. Ankara: Pozitif Tanıtım, 2011.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Meccüddîn Ebû'l-Fadl. *el-İhtiyâr li ta'îli'l-Muhtâr*. Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1937.
- Nefrâvî, Ahmed b. Guneym b. Sâlim Şihâbiddîn el-Ezherî. *el-Fevâkihü'd-devânî 'alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kay-ravânî*. b.y.: Dâru'l-fikr, 1995.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddîn b. Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. b.y.: Dâru'l-fikr, ts.
- Okur, Kâşif Hamdî. "İslam Hukuku Açısından Helal ve Haram Olan Gıdalar ve Bazı Güncel Meseleler". *IV. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Fıkhı Açısından Helâl Gıda Sempozyumu (Bursa, 3-4 Haziran 2009)*. Ed. Ali Kaya. 23-57. Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- Oral, Rıfat. "İstihlâk (Gıda ve Kozmetik Ürünlerinde Alkol Oranlarının Hükme Tesiri)". *1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Ankara: 19-20 Kasım 2011)*. Ed. Fatih Gültekin. 126-132. Ankara: Pozitif Tanıtım, 2011.
- Oral, Rıfat. "İstihlâk (Helal Gıda Açısından Fiziksel Değişimin Teorik Sonuçları)". *2. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Konya: 7-10 Kasım 2013)*. Ed. Fatih Gültekin. 492-502. Konya: Aybil Yayınları, 2013.
- Sebâ'ineh, Nasrî Râşid Kâsım. *el-Müstahlas mine'n-neces ve hukmühû fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Yüksek Lisans Tezi, Âlü'l-Beyt Üniversitesi, 1999.
- Serahî, Muhammed b. Ahmed Şemsü'l-Eimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993.
- Şahin, Ayşe Betül. *Kozmetik Ürünlerin Fıkhî Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.

- Şe'lân, Abdurrâhmân b. Abdillâh. "Kâ'idetü el-meğlûbü'l-müstehek ke'l-ma'dûm". *el-Mecelletü'l-cem'ıyyeyü'l-fikhiyye es-Su'ûdiyye* 8 (2011): 59-123.
- Şerîf, Abduh es-Seyyid Ahmed. "İstihâletü'n-necsin ilâ tâhirin li'l-intifâ'i bihi fi'l-fikhi'l-İslâmî". *Mecelletü'd-dirâsâti't-terbeviyye ve'l-insâniyye* 4/3 (2013): 221-418.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*. Lübnan: Beytü'l-efkârî'd-düveliyye, 2004.
- Şimşek, Murat. "İslam Hukuku Açısından Karışımlarda İstihlâk (Yoğaltım)". 2. *Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi (Konya: 7-10 Kasım 2013)*. Ed. Fatih Gültekin. 401-414. Konya: Aybil Yayınları, 2013.
- Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-Minhâc*. b.y.: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu me'âni'l-âsâr*. b.y.: Âlemü'l-kütüb, 1994.
- Tayar, Mustafa. "Jelatin Özellikleri ve Kullanımı". *TSE Standard Ekonomik ve Teknik Dergi* 611 (Nisan 2013): 77-81.
- Türk Gıda Kodeksi Alkolsüz İçecekler Tebliği (2007/26). Resmi Gazete. Tarih: 15.06.2007, Sayı: 26553.
- Türker, Selman - Sert, Durmuş. "Peynir Mayasındaki Sütü Pıhtılaştırıcı Enzimler ve Özellikleri". *TSE Standard Ekonomik ve Teknik Dergi* 611 (Nisan 2013): 94-95.
- Zuhaylî, Vehbe. *Kadâya'l-fikh ve'l-fikri'l-mu'âsir*. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 2006.
- Avrupa Fetva ve Araştırma Kurulu. "23. Olağan Dönem Kararları". Erişim: 23 Temmuz 2018. www.e-cfr.org/بشأن-الاستحالة-والاستهلاك/
- fenbilimi.net. "Fiziksel ve Kimyasal Değişim". Erişim: 1 Eylül 2018. <http://fenbilimi.net/maddenin-tanecikli-yapisi/fiziksel-ve-kimyasal-degisim.html>
- Helal Platform. "Hangi Alkoller Haramdır?". Erişim: 11 Eylül 2018. <https://www.helalplatform.com/helal-haram/hangi-alkoller-haramdir/1352/>.
- Helal Platform. "Kuru yolum tavuk?". Erişim: 13 Temmuz 2018. <http://www.helalplatform.com/helal-gida/kuru-yolum-tavuk/1419/>
- Mecme'u'l-fikhi'l-İslâmî ed-düvelî. "el-İstihâle ve'l-İstihlâk fi'l-mevâddi'l-idâfiyye fi'l-gıdâ ve'd-devâ" Karar no: (6/22) 210. Erişim: 6 Eylül 2018. <http://www.iifa-aifi.org/3988.html>
- repository.salaamgateway.com. "Bâhamd Refîs, İbn Muhammed. Vereşe: 'Ayânün necsetün ve muharrame-tün tüstahdemü fi't-tasnî'i'l-ğızâi". Erişim: 2 Eylül 2018. <https://repository.salaamgateway.com/images/iep/galleries/documents/201610130203138431.pdf>
- www.hayrettinKaraman.net. "Helal gıda meselesi". Erişim: 21 Eylül 2018. <http://www.hayrettinKaraman.net/makale/0437.htm>
- www.tuy-yolma-makinasi.com. "Makinada Yolum Nasıl Yapılır?". Erişim: 19 Haziran 2018. <https://www.tuy-yolma-makinasi.com/>